حصہ دوم

نگارِ عجم
حصّہ دوم

۷۸۶

نگارِ عجم

حصہ دوئم

مرتبہ

جناب مولوی محمد طاہر صاحب فاروقی ایم - اے

منشی کامل، مولوی فاضل (الہ آباد) دبیر کامل (لکھنؤ)

ایچ - پی - اے آنرز اِن اردو (پنجاب) صدر شعبہ فارسی آگرہ کالج

ممبر بورڈ آف اسٹڈیز اِن عربک اینڈ پرشین آگرہ یونیورسٹی

سابق ہیڈ مولوی حلیم مسلم ہائی اسکول کانپور

ناشر

رام پرشاد اینڈ سنس آگرہ

فہرست مضامین نگارِ عجم حصہ دویم

باہتمام

خواجہ فراست حسین مینیجر

آگرہ اخبار برقی پریس آگرہ

طبع نہم - جنوری سنہ ۱۹۴۴ء

انتخابِ خارستان

(لطائف و حکایات)

(۱)

ابراهیم ادهم از صوفیان دمشق پرسید که سیرت شما چیست گفتند
اگر بیابیم بخوریم و اگر نیابیم صبر کنیم۔ ابراهیم بخندید و گفت سگان
بلخ را همین حالت است۔ گفتند سیرت صوفیانِ بلخ چیست۔
گفت اگر بیابند ایثار کنند و اگر نیابند شکر کنند۔

(۲)

وقتے شخصے به نزدیک طبیبے آمد که در مزاجم تغیرے پیدا شده
است۔ تدبیر کن۔ گفت تغیرے چیست۔ گفت پیش ازیں هر

بامداد بست نان می خوردم و پیش ده۔ و خفتن بست۔ مجموع پنجاه
بود۔ اکنون سی بیش خورده نمی شود۔ گفت سہل است مطبوخے بخور،
بدین تفصیل۔ عناب دو من۔ سپستان و گل بنفشہ یک من۔ در صد من
آب بجوشان تا بیست من بماند۔ ترنجبین ده من۔ شیر خشت پنج من
در آں آب شربت کن و بخور تا تلیّنے باشد۔

(۳)

دو کس در قطعۂ زمینے نزاع می کردند۔ ہر یک می گفت از آں
من است۔ پیش عیسیٰ علیہ السلام آمدند۔ عیسیٰ گفت زمین چیزے
دیگر می گوید۔ گفتند چہ می گوید۔ گفت زمین گوید ہر دو از آنِ من اند

(۴)

بقراط حکیم بمرتبۂ بود در علم کہ تختے نہادہ بود و بر آں تخت خفتے
احوال آسماں مشاہدہ می کرد روزے از تخت فرود آمدہ بود،
شاگردے بامتحان در زیر ہر چہار پایۂ تخت چار درست زر بنہاد۔
چوں بر تخت بر آمد در آسمان نگاہ کرد۔ گفت امروز آسماں را باندازۂ
سطبری درستے بخود نزدیک تر می بینم۔

(۵)

آوردہ اند کہ امام جعفر صادق رضی اللہ عنہ را غلامے بود۔ روزے بجنیانتے گوش وے بمالید۔ غلام آہے زد۔ امام پشیمان شد و در پیش غلام بہ نشست و سوگند داد کہ بمکافات گوشم بمال۔ غلام گوش امام نرم بمالید۔ امام گفت اے غلام چرا محابا می کنی و سخت تر نمی مالی گفت از کسے کہ تو می ترسی من نیز می ترسم۔ امام ازیں سخن بسیار گریست و اورا از مال خود آزاد کرد۔

مشقی سوالات

(۱) تحلیل صرفی بکنید:۔

دمشق۔ سیرت۔ بست۔ خفتن۔ شربت۔ نہاد۔ بمال۔ ترسم۔

(۲) جموع عربی بنگارید:۔

وقت۔ طبیب۔ مزاج۔ قطعہ۔ حکیم۔ علم۔ امام۔ غلام۔

(۳) بقراط و ابراہیم ادہم کہ بودند؟ احوال ایشاں بنویسید۔

(۴) حکایت امام جعفر صادق رحمۃ اللہ علیہ را بعبارت خود بدل کردہ بنویسید۔

حکایات

(۱)

آوردہ اند کہ جعفر برمکی ادیب ماموں بود۔ روزے مادر ماموں کسے را فرستاد کہ ماموں را ادب کن کہ در خانہ بے ادبی می کند و او ہنوز بغایت خورد بود تا او را بر پشت کشیدند و چند تازیانہ محکم زد۔ چنانکہ از الم ماموں چند قطرات اشک بر رخسارہ رواں کرد۔

فرد۔

ہنوزم وقت پیری ہست بریاد جفائے مکتب و تادیب اُستاد

نشستہ بودند کہ یکے از در در آمد۔ کہ وزیر بر درست و می خواہد کہ ماموں را بہ بیند۔ ماموں در حال چشماں را پاک کرد و در صدر بتعظیم بنشست و اجازت داد کہ در آید۔ جعفر برمکی گوید کہ وزیر آمد و من از حدیث ماموں ایمن نبودم۔ نباید کہ شکایتے پیش وزیر کند۔ ازیں معنی ہیچ نہ گفت و کلمات پسندیدہ گفت

چوں وزیر برفت من او را عذر خواستم و گفتم از کردہ پشیمان بودم کہ از من پیش وزیر شکایتے نزود۔ گفت معاذ اللہ کہ از استاد خود شکایتے کنم۔ تو بمثابہ پدری و من بہ یقین می دانم کہ ایں

تادیب برائے آں کردی کہ فرداکہ بزرگ شوم وچوں از خوردی بر آیم وتادیب دیدہ باشم مرا بر بیچارہ گان در تعذیب ترحم آید۔ بر مکی گفت اورا دعا کردم و بر عقل ولطف وفہم وے آفرین نمودم وبخلافت وے اُمیدوار گشتم۔ نظم۔

ہر کہ دارد نور عزت بر جبیں | پر تو از طفلیش در سیما بود
مرد ماں گویند ہر میوہ کہ ایں | نیک باشد برگلش پیدا بود

(۳)

در روزگار سلیمان پیغمبر صلوات اللہ علیہ پسرے با پدر در حالت مستی بے ادبی کرد۔ طپانچہ بزد۔ ویک چشم پدر را کور کرد۔ پدر شکایت پیش سلیمان برد۔ پسر چوں از مستی بہوش آمد۔ اورا گفتند کہ چرا چنیں کردی۔ پسر پشیماں شد۔ کارد برداشت، دست خود را ببرید۔ قطعہ

خدمت مادر و پدر ہمچوں | بندگی خداست اے دانا
از کلام خدا انخواندستی | و بالوالدین احسانا

سلیمان پسر را طلب کرد۔ پسر آمد دست بریدہ را آورد۔ پدر آں حال بدید فریاد وزاری بر آورد۔ وانتقام تظلم خود بگذاشت وگفت کاش ہر دو چشم من برکشیدے ودست

خود بخر یدے۔ سلیمان علیہ السلام را از گریہ او رحم در دل آمد۔ جبرئیل آمد و گفت دعا کن۔ سلیمان دعا کرد۔ ہر دو تندرست شدند۔

(۳)

شیخ شہاب الدین سہروردی را با تمغاچی ندیم سلطان خصومتے افتاد۔ ندیم گفت امروز حال تو با سلطان بگویم۔ شیخ گفت امشب حال تو با رحمان بگویم۔ ندیم بامداد پیش سلطان رفت و گفت کہ سالوسے را در مملکت رہا کردہ کہ ندیم ترا می آزارد۔ سلطان گفت فردا حکم کردہ شود۔ شیخ نماز خفتن گزاردہ سجادہ درخلوت بینداخت و سر بحضرت حق بر داخت و گفت ظالمے را گذاشتہ تا بندگان ترا می رنجاند۔ از گوشۂ صومعہ آوازے شنید کہ امشب ایں حکم کردہ شود۔ چوں سحر شد ندیم را تپ گرفت و بامداد کلید سر دکرد سلطان نزدیک شیخ آمد و عذر خواست۔ شیخ گفت او را معبودے بود۔ و مرا نیز معبودے ہر دو حاجت خود بمعبودان خود ماں عرض داشتیم۔ معبود من غالب آمد۔

(۴)

آوردہ اند کہ عیسیٰ علیہ السّلام از ابلیس پرسید کہ کرا دشمن تر داری۔ گفت فاسق جواں مرد را۔ دیگر بار پرسید کہ کرا دوست تر داری۔ گفت زاہد بخیل را۔ گفت بچہ سبب۔ گفت بہ سبب آنکہ فاسق جواں مرد بہ توبہ بہ ہدایت برسد و لذتِ ہر دو جہاں یابد امّا زاہد بخیل بہ شومی بخل بہ کفر و ضلالت اُفتد و بہر دو عالم رنج و محنت بیند۔ قطعہ۔

این فاسقِ سفلہ اند با جود | از زاہد و دیندار بہتر
خاریکہ در و تر انگبین ست | از سدرۂ بے کنار بہتر

مشقی سوالات

(۱) تحلیل صرفی بکنید۔

روز۔ ہنوز۔ تازیانہ۔ سلیمان۔ بگذاشت۔ کردہ۔ شود۔ سالوس۔ رنجاند۔

(۲) جموعِ عربی بنویسید۔

بر ملکی۔ الم۔ وزیر۔ معنی۔ دعا۔ سلطان۔ صومعہ۔ زاہد۔

(۳) در اُردو ئے خود بنگارید

(الف) نشستہ بودند کہ یکے از در در آمد۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔ مرا بہ

بیچارہ گان در تعذیب ترحّم آید۔

(ب) در روزگار سلیمان پیغمبر۔۔۔۔ تو وَبِالْوَالِدَیْنِ اِحْسَانًا۔

(۴) جعفر برمکی و شیخ شہاب الدین سہروردی کہ بودند؟

(۵) ابلیس کرا دشمن تر و دوست تر دارد و چرا؟

(۶) حکایت جعفر و مامون را بفارسی خود بنویسید۔

....

ہر آں کس کہ دُزدیدہ باشد ہنر | شود مطلع باید ش خواند وزر
بہ آں کار گر ہر دو دارد طمع | ہمیں بس کہ نامش نہی ہر دو مرد

(۲)

نابینائے در شب تاریک چراغے بدست و سبوئے بر دوش در راہے می رفت۔ فضولے در راہ با وے دوچار شد و گفت۔
" اے نادان روز و شب پیش تو یکساں است و روشنی و تاریکی در چشم تو برابر۔ ایں چراغ را فائدہ چیست؟" نابینا بخندید و گفت کہ ایں چراغ از بہر خود نیست۔ از برائے چوں تو کوردل بے خبر است۔ تا با من پہلو نزنی و سبویم نشکنی۔ قطعہ

حال ناداں را بہ از ناداں نمی داند کسے
گرچہ در دانش فزوں از بوعلی سینا بود
طعن نابینا مزن مردم ز بینائی زدہ
زانکہ نابینا بکار خویشتن بینا بود

(۳)

معلّے را پسر بیمار شد۔ چوں مشرف بر موت گشت گفت غسال را بیاورید۔ تا او را بشوید۔ گفتند " ہنوز نہ مردہ ست" گفت " با کے نیست۔ آں زماں کہ از غسل فارغ شود بخواہد مرد"

انتخاب بہارستان جامی

(مطائبات وحکایات)

(۱)

فاضلے بیکے از دوستان صادق نامہ می نوشت شخصے در پہلوئے او نشستہ بود بگوشۂ چشم نوشتہ او را می خواند بروے آمد نوشت اگر در پہلوئے من دزدے زن نہ مردے نہ نشستہ بودے و وے نوشتۂ مرا نمی خواندے ہمہ اسرار خود بنوشتمے۔ آں شخص گفت کہ واللہ یا مولانا ایں نامۂ ترا مطالعہ نکردہ ام گفت "اے نادان پس ایں کہ می گوئی از کجا می گوئی" قطعہ

قطعه

ہر کہ در کار خویش پیش از وقت | می نماید بحکم طبع شتاب
می خورد در روزہ نارسیدہ بشب | می کشد موزہ نارسیدہ بآب

(۴)

کوز پشتے را گفتند کہ می خواہی خدائے تعالیٰ پشت ترا چوں دیگراں راست کند یا آنکہ پشت دیگراں چوں تو کوز ساز د گفت آنکہ ہمہ را چوں من کوز گرداند تا بآں چشمے کہ ایشاں در من نگریستہ اند من نیز بہماں چشم در ایشاں بنگرم قطعہ

خوش آنکہ خصم بعیبے طعنہ بر تو زند | برغم وے زہماں عیب بنشینی
وزیں نشستن بے عیب خوشتر آں باشد | کہ مبتلا شدہ او را بعیب خود بینی

(۵)

طبیبے را دیدند کہ ہر گاہ بگورستان رسیدے روا بر سر کشیدے۔ سبب آں را سوال کردند گفت ” از مردگاں ایں گورستان شرم دارم کہ بر کہ می گزرم ضربت من خوردہ است۔ و در ہر کہ می نگرم از شربت من مردہ است۔ رباعی

اے رای تو در علاج بیمار علیل | بر آمدن مرگ قدوم تو دلیل
در کشور ہمات منت جاں شدن | بر داشتہ زگردن عزرائیل

(۶)

روزے در فصلِ بہاراں با جمعے از دوستاں و یاراں بہوائے گشت و تماشائے صحرا و دشت بیروں رفتیم چوں در موضعے خرم جا گرم ساختیم و سفرہ انداختیم سگے از دوراں را دید۔ زود خود را آنجا رسانید یکے از حاضراں سنگ پارہ بر داشت و چناں کہ نان در پیش سگاں اندازند پیش وے انداخت۔ سگ آنرا بوئے کرد۔ و بے توقف باز گشت۔ ہر چند آواز دادند۔ التفات نکرد۔ اصحاب ازاں متعجب شدند۔ یکے ازاں میان گفت "می دانید ایں سگ چہ گفت؟" گفت ایں بدبختاں از بخیلی و گرسنگی سنگ می خورند از خوان ایشاں چہ توقع داشت۔ و از سفرۂ ایناں چہ تمتع تواں گرفت"۔ قطعہ

خواجہ چوں افگند خوان نزدیک دور | خط و بہرہ برو آنجا بے درنگ
خط مسکیں گربہ از نزدیک چوب | بہرۂ بیچارہ سگ از دور سنگ

(۷)

شاعرے پیش طبیب رفت و گفت "چیزے در دل من گرد شدہ است و وقت مرا ناخوش می دارد۔ و آنجا ہمہ افسردگی بہمہ اعضائے من می رسد۔ موئے بر اندام من می خیزد"۔ طبیب مرد ظریف بود گفت "ہیچ شعرے بتازگی گفتہ بودی و بہ کسے نخواندہ باشی"؟

گفت "آرے" گفت "بخواں" خواند گفت بار دیگر "بخواں" بخواند تا سہ نوبت گفت "برخیز کہ نجات یافتی این شعر در دل تو گرہ شدہ بود و خشکی آں بہ بیروں سرایت می کرد چوں از دل خود بیروں کردی خلاصی یافتی۔

مشقی سوالات

(۱) جموع عربی بنویسید:۔

شاعر۔ فاضل۔ شخص۔ طبع۔ خصم۔ عیب۔ سوال۔ رائے۔ دلیل۔ صحرا۔

(۲) تحلیل صرفی بکنید:۔

دوستاں نشستہ بودے۔ نخواندہ ام۔ تاریک۔ نشکنی۔ کوزپشت۔ گورستان۔ قدوم۔ تواں گرفت۔ گرسنگی۔

(۳) حکایت نابینا رابعبارت خود بنویسید۔

(۴) طبیب چرا ردا بہ سرمی کشید؟

(۵) در دل شاعر چہ گرہ شدہ بود؟ طبیب چہ معالجہ کرد؟

(۶) بأردو ترجمہ بکنید:۔

(الف) نابینائے در شب تاریک .. .. وسبو بہم نشکنی

(ب) کوزہ پشتے را گفتند .. .. بعیب خودبینی
(ج) روزے در فصل بہاراں .. .. چہ تمتع تواں گرفت
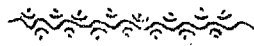
حکایات

(۱)

از عبداللہ ابن جعفر رضی اللہ عنہما می آرند کہ روزے عزیمت سفر کردہ بود۔ در نخلستان قومے را دید فرود آمد و غلام سیاہ نگہبان آن درختاں بود۔ آں غلام را دو قرص از خانہ آمد۔ پیش وے سگ ایستادہ بود یک قرص پیش وے انداخت بخورد دیگرے را نیز بینداخت آں را ہم بخورد۔ عبداللہ رضی اللہ عنہ از وے پرسید کہ ہر روز قوتِ تو چیست۔ گفت انچہ دیدی فرمود۔ چرا وے را بر نفس خود ایثار کردی۔ گفت وے از ما غریب است چنیں گماں می برم کہ از مسافت دور آمدہ است و گرسنہ است۔ نخواستم کہ وے را گرسنہ گزارم۔ پس گفتمش کہ امروز چہ خواہی خورد

گفت روزه خواهم داشت۔ عبداللہ با خود گفت کہ ہمہ خلق در ینجا مرا ملامت می کنند و این غلام سخی تر ست۔ پس آں غلام را آزاد کرد و نخلستاں را بوے بخشید۔ قطعہ

نفس سگ را بیک و لقمہ ناں | بر سگ نفس ہر کہ کرد ایثار
گر بود بندہ فی المثل شاید | خواجگان را بہ بندگیش قرار

(۳)

ابراہیم بن سلیمان بن عبدالملک گوید کہ در آں وقت کہ نوبت خلافت از بنی اُمیّہ بہ بنی العباس انتقال یافت و بنی العباس بنی اُمیّہ را می گرفتند و می کشتند۔ من بیروں کوفہ بہ بام سرائے کہ بصحرا مشرف بود نشستہ بودم۔ دیدم کہ علمہائے سیاہ از کوفہ بیروں آمد در خاطر من چنیں افتاد کہ آں جماعت بطلب می آیند۔ از بام فرود آمدم و بکوفہ در آمدم۔ ہیچ کس را نمی شناختم کہ پیش وے پنہاں شوم بہ در سرائے بزرگ رسیدم در اں دم دیدم مردے خوبصورت سوار ایستادہ است و جمعے از غلاماں و خادماں گرد او برآمدہ در پیش آمدم۔ سلام کردم۔ گفت تو کیستی و حاجت تو چیست۔ گفت مردے ام گریختہ و از خصم ترسیدہ۔ بمنزل تو پناہ آوردہ ام۔ مرا بمنزل خود در آورد۔ و در حجرہ کہ نزدیک حرم وے بود بنشاند۔

چند روز آنجا بودم به بهترین حال هرچه دوست تر می داشتم - از
مطاعم ومشارب وملابس همه پیش من حاضر بود وازمن هیچ نمی پرسید -
هر روز یکبار سوار می شد و باز می آمد یک روز ازو پرسیدم که
هر روز ترا می بینم که سوار شوی و زود می آئی - بچه کار می روی ؟ گفت
ابراهیم بن سلیمان پدر مرا کشته است - شنیده ام که پنهان شده
است - هر روز می روم بامید آنکه شاید که وے را ابیابم و قصاص
پدر از و بستانم چوں ایں را شنیدم از ادبار خود در تعجب ماندم که مرا
قضا در منزل کسے انداخت که طالب قتل من است - از حیات
خود سیر آمدم - آں مرد را نام وے و نام پدر وے پرسیدم -
دانستم که راست می گوید گفتم " اے جوانمرد ترا در ذمه من حقوق
بسیار است واجب است بر من که بر خصم تو دلالت کنم و ایں راه
آمد شد بر تو کوتاه گردانم - ابراهیم بن سلیمان منم - خون پدر خود از
من بخواه " او از من باور نکرد و گفت از حیات خود به تنگ آمده -
میخواهی که محنت خلاصی شوی - گفتم لا، والله من او را کشته ام نشانها
گفتم دانست که راست می گویم - رنگ او برافروخت و چشمان او
سرخ شد - زمانے سر در پیش انداخت - بعد ازاں گفت
زود باشد که به پدر رسی و داد خود از تو خواهد من زینهار سے که

دادہ ام باطل نہ کنم۔ برخیز و بیروں رو کہ بہ نفس خود ایمن نیستم۔ مبادا کہ گزندے۔ بتو رسانم۔ ایں گفت و ہزار دینار عطا فرمود۔ بگرفتم۔ و بیروں آمدم۔

نظم

جوانمردا! جوانمردی بیاموز ۔۔۔ زمردان جہاں مردی بیاموز
دروں از کیں کیں جویاں نگہدار ۔۔۔ زباں از طعنِ بدگویاں نگہدار
نکوئی کن بآں کو باتو بد کرد ۔۔۔ کہ آں بد رخنہ در اقبال خود کرد
چو آئیں نکوکاری کنی ساز ۔۔۔ نگردد جز بتو آں نیکوئی باز

(۳)

روباہے باگرگ دم مصاحبت می زد۔ قدم موافقت می نہاد بباغے گذشتند۔ در استوار بود۔ و دیوار پُر خار گرد آں گردیدند۔ تا بسوراخے رسیدند کہ بر روباہ فراخ و بر گرگ تنگ۔ روباہ آساں در آمد گرگ بزحمتِ فراواں۔ انگورہا دیدند۔ و میوہ ہائے رنگا رنگ یافتند۔ روباہ زیرک بود۔ حال بیروں رفتن را ملاحظہ نمود و گرگ غافل چنداں کہ توانست بخورد۔ ناگاہ باغبان آگاہ شد۔ چوبے برداشت و روئے بایشاں نہاد۔ روباہ باریک میان زود از سوراخ بدر رفت و گرگ بزرگ شکم در آنجا محکم شد۔ باغباں بوے

رسید چوبدستی کشید چندانش بزد کہ گرگ نہ زندہ نہ مردہ۔ پوست
دریدہ پشم کندیدہ از اں تنگنائے بیروں رفت۔ قطعہ۔

زورمندی مکن اے خواجہ بزیر کاخر کار زیوں خواہی رفت
فربہت کرد بسے نعمت و ناز زاں بیندیش کہ چوں خواہی رفت

(۳۴)

کژدمے زہر مضرت در نیش و تیز در کیش عزیمت سفر کرد ناگاہ بر لب
آبے رسید خشک فرو ماند۔ نہ پائے رفتن نہ راہے باز گشتن۔ سنگ
پشت ایں معنی را از وے مشاہدہ کرد۔ بروے ترحم نمود و بر پشت
خود سوار کرد و خود را در آب انداخت۔ و شناکناں رو بجانب دیگر
نہاد دراں اثنا آواز بگوشش رسید کہ کژدم چیزے بر پشت وے
می زند۔ پرسید کہ ایں چہ آواز است۔ جواب داد کہ ایں آواز
نیش من است بر پشت تو ہر چند می دانم کہ بر آں کار گر نمی آید اما
عادت خود نمی توانم گذاشت۔

فرد

نیش عقرب نہ از پے کیں است
مقتضائے طبیعتش ایں است

سنگ پشت با خود گفت کہ ہیچ بہ ازیں نیست کہ ایں بد سرشت را ازیں خود بدبہ ہا نم و نیکو سیرتان را از آسیب وے خلاص و ہم بآب فرو رفت و وے را موج بر بود گویا کہ ہرگز نبود۔

قطعہ

ہر عوانے کہ در پی نرمم گہ شر و فساد تا زصد حیلہ بہر لحظہ از و ساز دہند
بہ از اں نیست کہ در موج فنا غوطہ خورد وے زبد خلقی خود خلق از و باز رہند

(۵)

موش چند سال در دکان خواجہ بقال بود۔ از نقلہائے خشک و میوہ ہائے تر می خورد۔ خواجہ بقال آں را می دید و اغماض می کرد و از مکافات وے اعراض می نمود۔ تا روزے حرصش بر آں داشت کہ ہمیاں خواجہ ببرید و از سرخ و سفید ہر چہ بود بخانہ خود کشید۔ خواجہ بوقت حاجت دست بہمیاں برد، چوں کیسہ مفلساں تہی یافت و چوں معدہ گرسنگاں خالی۔ دانست کہ ایں کار موش است گربہ وارکمیں کرد و اورا بگرفت رشتہ دراز در پائے او بست و بگذاشت تا بسوراخ خود رفت۔ و باندازہ رشتہ عور آں را بدانست و بناء آں را بگرفت کہ آں سوراخ را بکند چناں کرد چوں بخانہ وے رسید خانہ دید

چوں دکان صرافان سرخ وسفید برہم ریختہ۔ ودینار ودرہم باہم آمیختہ۔ حق خود بیروں آوردہ تصرّف نمود۔ وموش را بیاورد وبہ چنگال گربہ سپرد تا جزائے خود دید انچہ دید ومکافاتِ ناحق شناسی خود کشید انچہ کشید۔

قطعہ

گر شور وشرے ہست حریصاں جہاں را
خرم دل قانع کہ ز ہر شور وشرے رست
در عز قناعت ہمہ روح آمد ورفت
در حرص فرح نیست مگر دردسرے ہست

(۶)

روباہے بر سر راہے ایستادہ بود وچشم مراقب بر چپ وراست نہادہ۔ ناگاہ از دور سیاہی پیدا شد۔ چوں نزدیک رسید دید کہ یکے درندہ گرگ باسگے بر سر دوستانِ صادق ویاران ناموافق ہمراہ می آیند۔ نہ آں را ازیں توہم فریبے ونہ آں را دغدغہ آسیبے روباہ پیش دوید۔ وسلام کردہ وظیفۂ احترام بجا آوردہ وگفت۔ "بحمد اللہ کہ کین دیرینہ بمہر تازہ بدل شد۔ ودشمنی قدیم بدوستی جدید عوض گشتہ۔ امّا می خواہم کہ بدانم سبب جمعیت شما چیست

د باعث این امنیت کیست" سگ گفت "امنیت ما دشمنی
شباں است۔ امّا دشمنی گرگ و شباں مستغنی از بیاں است و
سبب دشمنی من با وے آنکہ روزے این گرگ کہ امروز مرا دولت
رفاقت وے دست دادہ برمۂ ما حملہ کرد و یک برہ بربود من
چنانچہ عادت من بود در قفائے وے دویدم تا آں برہ از وے
بستانم۔ بوے رسیدم چوں باز آمدم۔ شباں چوب دستی کشید و
بے موجب مرا برنجانید۔ من نیز رابطۂ دوستی از وے گسستم و
بدشمن قدیم پیوستم"

قطعہ

بدشمن دوست شو زاں ساں کہ ہرگز   بہ تیغ دشمنی نخراشدت پوست
مکن با دوست چندیں دشمنی ساز   کہ بر زعم تو با دشمن شود دوست

(۷)

یکے روباہ را گفت "ہیچ توانی کہ صد درم بستانی و پیغام سگان
دہ رسانی" گفت "واللہ اگرچہ مزد فراواں است۔ امّا دریں
معاملہ خطرۂ جاں است"

قطعہ

از سفلہ نیل مکرمت امید داشتن   کشتی بموج لجۂ دریا فگندن است
پیش عدو زبون شدن از بہر جاہ و مال   خود را بورطۂ خطر جاں فگندن است

(۸)

سگے از بہر طعمہ بر درِ دروازۂ شہر رسید۔ ایستادہ دید کہ قرص نان گرداں گرداں از شہر بیروں آمد و روئے بصحرا نہاد۔ سگ در دنبال وے رواں شد و آواز داد کہ اے قوتِ تن و قوتِ رواں وائے آرزوئے دل و آرامِ جاں عزم کجا کردہ۔ در روئے بچہ آوردہ گفت دریں بیاباں با جمعے از گرگان و پلنگاں آشنائی دارم۔ احرامِ زیارت ایشاں بستہ ام سگ گفت مرا مترساں کہ اگر بکامِ نہنگ و دہانِ شیر و پلنگ در روئے من در قفائے توام و از تو جدا شدنی نہ۔

قطعہ

آنم کہ بعمر خویش ہرگز	خالی نہ شوم ز آرزویت
گر گردِ جہاں ہمہ بگردی	ساکن نہ شوم ز جستجویت

(۹)

سگے را گفتند ''سبب چیست کہ از در ہر خانہ کہ باشی گدا گرد آں خانہ نتواں گذشت؟'' گفت ''من از حرص و طمع و درم و بہ بے طمعی و قناعت مشہور۔ از خوانے بہ تنگ نانے قانع ام و از بر پائے بخشک استخوانے خورسند۔ اما گدا اسخرۂ حرص و طمع و مدعیٔ جوع و منکر شبع۔ نانِ یک ہفتہ اش در انبان۔ و ز بانش در طلبِ نان یک

شنبه جنباں ۔ غذائے دوزہ اش بر لیشت و عصائے دریوزہ اش درمشت ۔ قناعت از حرص وطمع دور است و قانع از حریص و طامع نفور۔"

قطعہ

در ہر دلے کہ عزّ قناعت نہاد پائے — از ہر چہ بود حرص و طمع را بہ بست دست
ہر جا کہ عرض کرد قناعت متاعِ خویش — بازارِ حرص و معرکۂ آرزو شکست

(۱۰)

روباہ بچہ با مادرِ خود گفت "مرا حیلہ بیاموز کہ چوں بر کشاکشِ سگ در مانم ۔ خود را ازاں برہانم۔" گفت اگر چہ حیلہ فراواں است امّا بہتر آں است کہ خانۂ خود بہ نشینی ۔ نہ او ترا ببیند و نہ تو او را ببینی ۔

قطعہ

چو سفلہ شود ت خصم آں نہ از خرد است
کہ در خصومتِ وے مکر و حیلہ ساز کنی
ہزار حیلہ تواں ساخت و زہمہ آں بہ
کہ ہم ز صلح و ہم از جنگش احتراز کنی

(۱۱)

مورے دیدند بزور مندی کمر بستہ و ملخ را دہ برابر خود بردا شتہ بہ تعجب گفتند۔" ایں مور را بہ بینید کہ باایں ناتوانی بارے را باایں

گرانی چوں می کشند" مور چوں این سخن بشنید بخندید و گفت "مرداں باررا به نیروئے ہمت و بازوئے جمعیت کشیدہ اند۔ نہ بقوت تن و صحت بدن"

قطعه

بارے کہ آسماں و زمیں سر کشند ازاں   مشکل تواں بیاوری جسم و جاں کشید
ہمت قوی کن از مددرہروان عشق   کاں باررا بقوت و ہمت تواں کشید

(۱۲)

اُشترے مہار خود را در پائے کشاں در صحرا می چرید۔ موش بوئے رسید۔ وے را بے خداوند دید۔ حرصش بر آں داشت کہ مہارش گرفت و بخانۂ خود رواں شد۔ شتر نیز از آنجا کہ فطرت او منصور بر انقیاد است و جبلت او مجبول بر عدم مخالفت و عناد با وے موافقت کرد چوں چوں بخانۂ او رسید سوراخ دید بغایت تنگ۔ گفت اے محال اندیش ایں چہ بود کہ کردی؟ خانۂ تو چنیں تنگ و جثۂ من چنیں بزرگ نہ خانۂ تو ازیں بزرگ تر خواہد شد و نہ جثۂ من ازیں خرد۔ میان من و تو چگونہ صحبت در گیرد و مجالست چوں صورت پذیرد۔

قطعه

چوں روی راهِ اجل زیں ساں که می بینم ترا
در قفا از یارِ حرص و آز اُشتر وارها
بارهائے خویش را چندیں سبک گرداں که نیست
تنگنائے مرگ را گنجائشِ آں بارها

(۱۳۱)

شغالے خروسے را در خواب سحر بگرفت فریاد بر داشت که من مونس بیدارانم۔ و موذّنِ شب زنده دراں۔ از کشتنِ من به پرهیز و خون مرا به تیغ تعدی مریز۔

شغال گفت من در کشتن تو چناں بکمیت نیستم که به هیچ وجه ازاں باز ایستم و خود را ازیں اختیار بپرداختم۔ و ترا دریں صورت تخییر ساختم اگر خواهی بیک ضربِ پنجهٔ جاں ترا بستانم و اگر خواهی لقمه لقمه گردانم۔ قطعه۔

جز بتدبیر خرد از سر خود دور مکن!! گر شریرے بتو آں شور و شرے گیرد پیش
بتضرع مسپر راهِ خلاصی که بآں!! ازبدش گر گذاری بترے گیرد پیش

مشقی سوالات

(۱) تحلیل صرفی بکنید:-

ایستاده بود۔ ایثار۔ روزه۔ خواهم داشتم۔ نخلستان۔ می روم۔ بیانم۔

برافروخت - بیاموز - برخیز - می خواہی بستانی -

(۲) جموع عربی بنگارید :-

عزیمت - سفر - قرض - قوت - نفس - خاق سخی - منزل - طالب -
ذمّہ - واجب - دینار - عدو - مال - لُجّہ -

(۳) قصہ ابراہیم بن سلیمان بالفاظ خود بنگارید -

(۴) الفاظ ذیل را واحد بنویسید :-

مصائم - مشارب - ملابس - خواطر - مصارف - وظائف - اصدقا - عواقب

(۵) از خلافت بنی اُمیّہ و بنی عباس چہ فہمیدید ؟ بہ تفصیل بنویسید -

(۶) کژدم - سنگ پشت را چرا نیش زد ؟ و سنگ پشت از و بچہ طور انتقام خواست ؟

(۷) دوستی سگ و گرگ چگونہ اُتفاق اُفتاد ؟

(۸) باردو ترجمہ کنید :-

(ا) روباہے باگرگ .. .. از آں تنگنائے بیروں رفت -

(ب) یکے روباہ را گفت .. .. جاں فگندن است -

(ج) امورے دیدن .. .. ہمت تواں کشید -

(د) شغالے عروسے را .. .. واگر خواہی لقمہ گردانم

می فرمایند:۔

(۱) کارے کہ بکردن آں شرم آید بگفتن آں ہم شرم باید۔

(۲) ہر فعلے کہ بوجود تو موجود باشد تا از خود دفع نہ کنی کسے را زاں منع نہ کنی۔

(۳) خوش آنکس است کہ دشمنان از اندیشۂ آزار او امین باشند نہ کہ دوستان او بیزار ہمچو دشمن

(۴) بدتریں خصلت کریم ترک عمل او ست۔ و بہترین خصلت لئیم ترک عمل او۔

(۵) فاضل ترین عملہا سہ چیز است ۔ یکے آنکہ دشمن خود را دوست سازی ۔ دوم آنکہ ناداں را بہ تعلیم و تربیت دانا گردانی ، سوم آنکہ اہل فسق و فجور را بہ پند و نصیحت بصلاح در آری ۔
(۶) سقراط را پرسیدند کہ تونگری چیست ؟ گفت صحت بدن ۔
(۷) سقراط را پرسیدند شاگرد شما چہ وقت بکمال میرسد ؟ گفت آں وقت بستائش خوش حال و بملامت پُر ملال نہ گردد ۔

حکیم افلاطون

می فرمایند :۔
(۱) نام آنست کہ تو بر خویش نہی ، و اینکہ پدر و مادر نہادہ اند نشان است نہ نام ۔
(۲) از طلبِ علم حیا کردن ناسزا است ۔ زیرا کہ جہل قبیح تر از اں حیا است ۔
(۳) کسے تعلیم کند مردماں را بچیزیکہ خود نکند بمنزل شخص نابینا است کہ چراغ در دست دارد بجہت روشنائی دیگراں ۔

(۴) غصہ در کلام ہمچو نمک در طعام باید کہ نمک باندازۂ مصلح طعام وگرنہ فاسد طعام۔

(۵) چوں با دشمن آغاز مخاصمہ کنی از اطاعت غضب حذر کن کہ آں ترا از دشمن دشمن تر است۔

(۶) درویشے کہ از مردم گریزاں باشد با او در آویز و آنکہ در درطلب مردم باشد از و بگریز۔

(۷) اگر در نیکی رنج بری، رنج نماند و نیکی بماند واگر در بدی لذتے یابی لذت نماند و بدی بماند۔

(۸) با دوست معاملہ چناں مکن کہ بحاکم محتاج شوی۔ و با دشمن معاملہ چناں کن کہ اگر بحاکم عرض رود ظفر ترا باشد۔

(۹) بخواب و آسائش میل مکن الا بعد ازاں کہ در سہ چیزے محاسبۂ نفس کردہ باشی۔ یکے آنکہ تامل کنی کہ درآں روز ہیچ خطا از تو واقع شدہ یا نہ۔ دوم آنکہ اندیشہ تا درآں روز ہیچ خیر اکتساب نمودۂ یا نہ۔ سوم آنکہ ہیچ عمل بہ تقصیر قوت کردۂ یا نہ۔

(۱۰) افلاطون را پرسند کہ تعلیم تا چہ وقت مستحق است گفت تا آں وقت کہ عیب جہل است۔

حکیم ارسطو

می فرمایند:-

(۱) در دنیا ہیچ چیزے برائے آدمیاں از پادشاہِ نیک بہتر نیست و ہمچنیں از بادشاہِ بد بدتر۔

(۲) باکسے آں سخن مگو کہ اگر بازپس شود رنجیدہ شوی۔

(۳) کارِ آساں کہ نفع آں بسیار باشد، کم گفتن است۔

(۴) اگر درویشے نبودے فضیلت سخا کے ظاہر شدے، و اگر گناہ نبودے صفتِ عفو کے بظہور آمدے۔

~~~

حکیم بزرجمہر

می فرمایند:-

(۱) ہزار دوست را کم شمار و یک دشمن را بسیار۔
~~~

(۲) از استاد پرسیدم چہ چیز است کہ جمعیت را بہ دگفت طمع۔
(۳) انچہ در دست من است نمی دانم از بہر کیست۔ و انچہ نصیب من است نمی دانم کہ در دست کیست۔
(۴) از استاد پرسیدم نیکی کردن بہتر است یا از بدی دُور بودن گفت از بدی دُور بودن سر ہمہ نیکی است۔
(۵) حکیم آنست کہ اگر ترش روئے سخن تلخ گوید۔ جواب شیریں دہد۔ چوں صولتِ غضب او بغایت رسد خاموش ماند۔ وبیش مستحق عقوبت چشم فروخورد۔

آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

می فرمانید :۔
(۱) ہیچکس تواضع نمود۔ کہ خدائے تعالیٰ او را عزّتے نیفزود۔
(۲) پارسائی زبان درخاموشی ست۔
(۳) شرم مکنید از اندک دادن ، کہ محروم کردن اندک تر است۔
(۴) ہر آں دشمنے کہ بادے احساں کنی دوست گردد۔ مگر نفس را

چندانکہ مدارا بیش کنی مخالفت زیادہ کند۔

(۵) عدل یک ساعت بہتر است از عبادت ہفتاد سال۔

(۶) حسد کردار نیکو را چناں خورد کہ آتش ہیزم را

(۷) علماء امانت دار پیغمبر اند کہ با سلاطین مخالفت نکنند۔ چوں کردند خیانت کردند۔

(۸) دو گروہ اگر نیک شوند تمام گروہ نیک شوند۔ یکے علماء و دیگر امراء۔

(۹) خوشنودی خدا در خوشنودئ والدین است و غضب خدا در قہر والدین۔

(۱۰) برائے مہمان تکلف مکنید کہ آنگاہ اورا دشمن گیرید۔ و ہر کہ مہمان را دشمن دارد خدائے تعالیٰ اورا دشمن دارد۔

(۱۱) اگر سائل قبائح سوال بداند گاہے از کسے ہیچ نہ طلبد۔ و اگر کسے خوبہائے بخشش بداند گاہے سائل را محروم نہ نہ گرداند۔

(۱۲) حق تعالیٰ سہ گروہ را دشمن دارد و سہ گروہ را دشمن تر۔ فاسق را دشمن دارد و پیر فاسق را دشمن تر۔ بخیل را دشمن دارد و توانگر بخیل را دشمن تر۔ متکبر را دشمن دارد۔ و درویش

متکبر را دشمن تر۔ وہمچنیں سہ فرقہ را دوست دارد و سہ فرقہ را دوست تر پارسایاں را دوست دارد و جوانانِ پارسا را دوست تر وجوانمرداں را دوست دارد و فقیران جوانمرد را دوست تر۔ ومتواضعان را دوست دارد و امرائے متواضع را دوست تر۔

شیخ سعدی رحمۃ اللہ علیہ

می فرمایند :۔

(۱) ہمہ کس را عقل خود بکمال نماید و فرزند خود بجمال۔

(۲) خبریکہ دانی کہ دل بیازارد۔ تو خاموش باش تا دیگرے بیارد

(۳) خداوند تبارک وتعالیٰ می داند ومی پوشد۔ وہمسایہ نمی بیند ومی خروشد۔

(۴) کارہا بصبر برآید و مستعجل بسر درآید۔

(۵) میانِ دو دشمن چناں گوئی کہ اگر دوست گردند شرم زدہ نباشی۔

(۶) ہرگاہ کہ با بزرگاں ستیزد۔ خون خود می ریزد۔

(۷) گدائے نیک انجام بہ از بادشاہِ نافرجام۔

(۸) لذتِ انگور بیوہ داند نہ خداوندِ میوہ۔

(۹) اندک اندک خیلے شود و قطرہ قطرہ سیلے گردد۔

(۱۰) اگر جورِ شکم نبودے ہیچ مرغ در دام صیاد نیفتادے بلکہ صیاد خود دام نہ نہادے۔

(۱۱) ہر کہ سخن نسنجد از جواب برنجد۔

(۱۲) تا کار بہ زر بر آید۔ جاں در خطر افگندن نشاید۔

(۱۳) کالائے کہ قدر آں فروشندہ نداند۔ از جائے مفت یافتہ یا خانۂ کسے تشگافتہ۔

(۱۴) رازے کہ نہاں خواہی باکس درمیاں منہ اگرچہ دوست باشد کہ مرآں دوست را دوستاں باشد وہمچنیں مسلسل۔

(۱۵) ہر آں سرے کہ داری با دوست درمیاں منہ واگرچہ دوست مخلص باشد چہ دانی کہ وقتے دشمن گردد۔ وہر گزندے کہ توانی بدشمن مرساں کہ باشد وقتے دوست گردد۔

(۱۶) دو کس مُردند وتحسر بُردند یکے از آنکہ داشت و نخورد و دیگر آنکہ دانست و نکرد۔

(۱۷) نیک بخت آنست کہ خورد و کشت و بدبخت آنست کہ مُرد وہشت

(۱۸) سرِ مار بدست دشمن کوب کہ از احدی الحسنیین خالی نباشد

اگر ایں غالب آمد مارکشتی واگر آں ازدشمن رستی۔

(۱۹) سہ چیز بے سہ چیز پائدار نماند۔ مال بے تجارت۔ وعلم بے بحث وملک بے سیاست۔

مشقی سوالات

(۱) سقراط فاضل ترین علما کرا گرداند؟

(۲) سقراط کمال کرا می گوید؟

(۳) نزد افلاطون بچہ وقت بخواب میل باید کرد؟

(۴) درویشی وگناہ چرا بدنیا لازم است؟

(۵) نزد بزرجمہر حکیم کیست؟

(۶) آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برائے علماء وامراء وسائلان چہ فرمودہ اند؟

(۷) حق تعالی سہ گروہ را دشمن وسہ را دشمن تر وہمچنیں سہ را دوست وسہ را دوست تر می دارد۔ ایشاں کیانند؟ اسباب دشمنی ودوستی ہم بنویسید۔

(۸) شیخ سعدی رحمۃ اللہ علیہ برائے نہاں داشتنِ را ز چہ می فرمایند؟

انتخاب الف لیله

حکایت سندباد

چنیں گویند که در عهد خلافت هارون الرشید در شهر بغداد مردے
بودے حقیر و پریشاں حال که سندباد حمالش می گفتند۔ و پیوسته بارہائے
گراں می برد۔ و از مزد حمالی روزی می خورد۔ اتفاقاً روزے
از روزها که از اثر آفتاب آہن می گداخت و از گرمیٔ ہوا جگر
ہا می سوخت سندباد پشتهٔ گراں می رفت۔ تا اینکه به خانه بازر
گانے رسید که آب زده و رفته بودند۔ ہوائے داشت چوں ہوائے
بہشت۔ و در پہلوئے در خانهٔ مصطبهٔ بود۔ بزرگ۔ بار بر آں مصطبه
گزاشت که لختے بر آساید۔ نسیمے معطر بروئے بیامد۔ ازاں نسیم

خوش وقت شدہ در کنار مصطبۂ بنشست و در آں خانہ نغمہ و آواز ہائے خوش و نشاط انگیز و الحان گلرخانِ نغمہ سنج بگوش آمد بہ نشاط اندر شد۔ در حال بر خاستہ بخانہ درون رفت۔ در میان خانہ باغے دید بزرگ۔ و در اں باغ غلامان و خادمان و ہمہ گونہ اسباب عیش و بزرگی آمادہ یافت و انچہ طعامِ خوشبو بمشامش آمد۔ آنگاہ سر بآسمان کردہ گفت اے پروردگار و آفریدگار! وائے روزی دہندۂ جانوران! از ہمہ گناہان طلبِ آمرزش می کنم۔ و از شامت عیوب بسوئے تو بازمی گردم۔ کہ کسے را در حکم تو اعتراض نیست۔ واز کردۂ تو سوال نتواں کرد۔ توئی آں ذات پاک ہر کس را خواہی بے نیاز کنی۔ و ہر کرا خواہی محتاج کنی۔ یکے را عزت دہی و دیگرے قید ذلت نہی۔ ترا سلطنت قوی و تدبیر نیکوست۔ ہر کہ خواہی روزی بسیار و نعمت بے شمار دہی۔ چنانکہ خداوند ایں خانہ را حت بے پایاں و نعمت فراواں دادۂ کہ از ہوائے خوب و مطعوم و مشروب گوارا لذت پر و تمام است۔ و عیش او در غایت انتظام۔ و بندگان خود را ہر کہ ہر چہ سزا دیدۂ۔ آں دادۂ۔ یکے در عیش و طرب است یکے در رنج و تعب۔ یکے را بخت پیروز است چوں من تیرہ روز۔ پس از اں ایں ابیات برخواند۔ ابیات

چه گویم ازیں گنبد تیز گرد　　که هر گز نیاساید از کار کرد
یکے را همی تاج شاهی دهد　　یکے را بدر به ماهی دهد
یکے را دهد توشه از شهد و شیر　　بپوشد بدیبا و خز و حریر
چنیں است کردار گردنده دهر　　نگه کن کز و چند یابی تو بهر

چوں حمال ابیات بانجام رسانید خواست - بار بر داشته رواں شود - ناگاه پسرے خورد سال و نیکو رو و زیبا قد و پرنیاں پوش از آں خانه بدر آمد - و آستین حمال گرفته - باو گفته بخانه اندر که خواجه ام ترا می خواهد - حمال دید که از گفته پسر سر نتواں بپیچید - جز رفتن بنزد خواجه گریزے نیست - در حال بار در دهلیز خانه به درباں سپرده - خود به هماں پسر بخانه اندر آمد - خانهٔ دید که بنائے او از نشاط ریخته و هوائے او باطرب آمیخته است - در انجا بزمے یافت خرم و مجلسے خوشتر از باغ ارم که برادران صفا و خداوندان وفاداران مجلس نشسته و بحدیث در پیوسته اند و از همه گونه نقل و میوه و گل ریحاں و خوردنیهائے لذیذ و بادهٔ صاف انگوری فرو چیده اند و آلات سماع و طرب از چنگ و عود و نائے و دف کنیزان خوبرو را در کف است - و هر کدام در مقام خویشتن بترتیب نیکو آئین خوش صف کشیده اند - و در مجلس مردے با

محترم کہ آثار بزرگی در وے پدید۔ و موئے سیاہش سپید گشتہ بود۔
ولیکن خوش صورت و نیکو منظر۔ و خداوند ہیبت و وقار و عزت و
افتخار بود۔ سند باد حمّال از مشاہدہ آں حالت مبہوت شد۔
با خود گفت ایں بقعۂ خوش از بقعہ ہائے جناں است و خانہ یکے
از بادشاہان است۔ آنگاہ در غایت ادب پیش رفتہ مجلسیاں
را سلام داد ایشاں را دعا گفتہ زمین بوسید و بزیر انداختہ
بایستاد خداوند مجلس او را نشستن دستور داد و نیز دریک خود خواند۔
و او را خوش آمد گفتہ از بہر دلجوئی او با او سخن آغاز کرد و ہمی پرسید۔
تا اینکہ سفرۂ خوردنیہا حاضر آوردند سند باد حمّال پیش آمدہ نام خدا را
بر زبان برد۔ و بقدر کفایت خوردنی بخوردہ دست بشستہ شکر
نعمت بجا آورد۔ آنگاہ خداوند منزل گفت۔ نام تو چیست
و چہ صنعت داری؟ سند باد حمّال گفت۔ اے خواجہ نام
من سند باد حمّال ہست۔ کہ بار مردم بدوش کشم و مزد گرفتہ
صرف زندگانی کنم۔ خداوند بتبسم کردہ۔ بدو گفت۔ اے حمّال!
بداں کہ تو با من ہمنامی۔ و مرا سند باد بحری نام است
ولیکن اے حمّال! قصد من ایں است کہ ابیاتے را کہ بر در
خانہ می خواندی باز می خوانی۔ تا من بشنوم۔ حمّال شرم کرد۔

باسند بادبحری گفت ـ بخدا سوگندت میدہم کہ بہ من مگیر ـ از آنکہ رنج و مشقت و بے خبری آدمی را بے خرد و بے ادب گرداند ـ سند بادبحری گفت کہ شرم مدار کہ تو برادر منی ـ و ابیات فرو خوان ـ کہ مرا ازاں ابیات بسے خوش آمد ـ چوں سند باد حمّال بشنیدن رغبتش دانستہ ـ ابیات بخواند ـ و سند بادبحری از شنیدن آنہا در طرب شد و بحمّال گفت ـ مرا قصہ ایست عجب ـ می خواہم کہ ترا ازاں باخبر کنم ـ و تمامت ماجرا کہ پیش ازیں نیک بختی و کامرانی بامن رفتہ باتو باز گویم بداں کہ من ایں سعادت نیافتہ ام مگر پس از رنجہائے سخت و مرا آنکہ بسے رنجہا بردہ ام و ہفت سفر کردہ ام ـ و در ہر سفرے مرا حکایتے غریب روئے دادہ کہ شنیدن آنہا عقول حیراں شود ـ و لیکن بدانکہ از قضا و قدر گریز نباشد ـ

مشقی سوالات

(۱) سند باد حمّال کہ بود؟ او بچہ طور درون خانئہ بازارگاں رسید؟

(۲) سند بادبحری با حمّال چہ معاملت کرد؟

(۳) جموع عربی بنویسید ـ

طعام ۔ قید نعمت ۔ غایت ۔ منظر ۔ بقعہ ۔ غریب ۔

(۴) تحلیل صرفی بکنید :-

آفریدگار ۔ می گردم ۔ نہی ۔ دادہ ۔ نیاساید ۔ شنیدن ۔ حمّال ۔

(۵) معانی بنویسید :-

حربا ۔ مصطبہ ۔ الحان ۔ مشروب ۔ دستور داد ۔ مشام ۔ صفرہ ۔
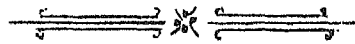
انتخاب رقعات عالمگیری

رقعہ ا

فرزند سعادت توام محمد اعظم حفظہ اللہ تعالیٰ وسلم۔

حسن بیگ ویراں کار چکلہ کوڑا بر عایت خاطر افضل اجہل معزول نشد۔ و رعایائے آنجا واویلا دارند و سر بہ سنگ می زنند و می گویند ع

اگر تو می ندہی داد، روز دادے ہست

محاسبان حقیقی ظلم عمال بنام ما و شما می نویسند۔ جزائے اعمال

حق دانسته باحوال سکنۂ آنجا وا رسند والا جاگیر تغیر خواهد شد و نخواهند یافت

رقعہ ۲

فرزند سعادت توام محمد معظم حفظ اللہ تعالیٰ وسلم ظاهر البیر ناظر دیوان خانہ آں فرزند عالیجاہ در قمار خانہ قمار می بازد۔ حیف صد حیف!! باوصف دعوئ جهانبانی ایں همه غفلت و نسیانی ۔ هرکاره‌ها چه شد که خبر نمی رسانند ۔ یار فروشی خواهد بود ۔ کاتب جدید مقرر سازند و تهدید کنند ۔

رقعہ ۳

همین پور خلافت منعم خاں از حضور رخصت یافت تا جلد رسیده آنچه بزبان او حواله شده ابلاغ نماید ۔ از خود خبرم نیست که کیستم و کجا می روم و بر سر ایں عاصی پُر معاصی چه خواهد گذشت حالا از همه رخص می شوم و همه را بخدا می سپارم ۔ فرزندان نامدار کامگار را باید که مخالفت نه کنند و مجوز کشت و خون خلق که بندگان خدائے اند نشوند و آنچه بنظر می آید طرفه هنگامه برپا شدنی است امید و مقلب القلوب توفیق حفاظت خلق الله که ودایع بدایع خالق اند ۔

چراغِ راہ سالکان طریق ریاست و ملک داری کناد۔

رقعہ ۴

مہین پورِ خلافت با وجود سلامت نفس فتح اللہ خاں را چرا ناخوش کردید۔ ما در ایام شہزادگی با مراہیچو سلوک می کردیم کہ ہمہ راضی بودند و در حضور و غیبت بخوشدلی تعریف و توصیف ما می کردند بل با وصف اقتدارِ برادر نامہربان بعضے ہا ترک رفاقت او کردہ ملازمت ما اختیار کردند و جمعیکہ بہ اشارہ برادر نامہربان حرکات ناملایم و حرفہائے بے ادبانہ بر زبان آوردند بتازیانۂ اغماض و تحمل متنبہ شدہ از سرِ انصاف اقرار بہ صاحب حوصلگی ما کردند تا نقش سرداری و بہادری ما بر لوح خاطر اشرف اقدس اعلیٰ حضرت مرتسم گشت و کارہائے دست بستہ بہ زور بازوئے این ضعیف صورت گرفت۔ شما مثل فتح اللہ خانے را رنجیدہ خاطر کردید ہیچ سپاہی جگر دار ہمہ کارہ را بکار شمارۂ شما می آمد شکستہ دل نمودید۔ فرد

گر صد ہزار لعل و گہر می دہی چہ سود
دل را شکستۂ نہ کہ گوہر شکستۂ

مضیٰ ما مضیٰ۔ اگر حالا ہم دلجوئی کنید بہتر و برائے اصلاح کار مفید تر است بیت

نصیحتے کنمت بشنود بہانہ مگیر   کہ ہرچہ ناصح مشفق بگویدت بپذیر
بیشتر ہرچہ رضا۔ والسلام علیٰ من اتبع الہدیٰ۔

مشقی سوالات

(۱) رقعات عالمگیری از مصنفات کیست؟
(۲) از مہین پور خلافت کرا خطاب کردہ اند؟
(۳) منعم خاں کہ بود؟ احوالش نگارید۔
(۴) جموع ذیل را واحد بنویسید:۔
تحائف۔ مظالم۔ عمال۔ نظرائف۔ طرایق۔ خلایق۔ اخلاق۔
(۵) با ُردو بنویسید۔

(الف) مہین پور خلافت منعم خاں ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ملک داری کنا د۔

(ب) مہین پور خلافت باوجود ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ شکستہ دل نمودید۔

انتخاب زینت الزمان

ذکر بادشاهی فردوس مکانی ظهیر الدین محمد بابر بادشاه

در مملکت هندوستان

درزمانے که عمر شیخ مرزا در شهر اندجان بود در ۸۸۸ھ هجری
مطابق ۱۵ ماه فروری ۱۴۸۳ء عیسوی از بطن قتلق نگار خانم دختر
یونس خاں فرزندے بوجود آمد موسوم به محمد بابر میرزا گردید چوں
بسن دوازده سالگی رسید از جانب پدر ایالت خطۂ اندجان
یافت چوں عمر شیخ مرزا روز چهارم رمضان ۸۹۹ھ از بام افتاده
رحلت نمود. محمد بابر میرزا باتفاق امرا پنجم ماه مذکور به تخت حکومت
اندجان نشست و خواجه عبید الله احرار که قطب وقت بود اسم او را

ظہیر الدین محمد نہاد۔ بعد ازاں در ماوراء النہر با سلاطین چغتائی اوزبک جنگیدہ سمرقند را تسخیر نمود چوں سلاطین اوزبک بخیال تسخیر ماوراء النہر لشکر عظیم بسمت بخارا کشیدند طاقت مقاومت در خود ندیدہ متوجہ بدخشاں گردید۔ و بدخشاں را متصرف شدہ در اواخر ۹۱۰ھ کابل را بدست آوردہ در ۹۱۳ھ ہجری قندھار را تسخیر نمود تا ایں زماں اولاد امیر تیمور را میرزا می گفتند) حکم داد بعد ازیں مارا بادشاہ گویند و در آخر ایں سال شاہزادۂ محمد ہمایوں در کابل تولد یافت و چوں در سال ۹۲۶ خان میرزا حاکم بدخشاں فوت شد بابر شاہ شاہزادۂ ہمایوں را کہ سیزدہ سالہ بود بحکومت آں ولایت نامزد ساخت۔ بابر شاہ پانزدہ سال در ماوراء النہر و کابل حکومت نمود۔ در آئین اکبری مرقوم است کہ بابر شاہ بیروں کابل در دامنۂ کوہ حوض کوچکے از سنگِ مرمر ساختہ بود از شراب پُر می کرد۔ و با خدام خوش طبع دراں جا بزم نشاط می داشت و ایں بیت مکرر می خواند۔

بیت

نوروز و نوبہار و مے و دلربا خوش است

بابر بعیش کوش کہ عالم دوبارہ نیست

و در سال ۹۳۲ ہجری عزیمت تسخیر ہندوستان را نمودہ متوجہ

آں سمت گردید چوں نزدیکِ دہلی رسید سلطان ابراہیم لودی
بادشاہ با یک لاکھ سوار و ہزار زنجیر فیل در میدان پانی پت کہ بہ
دہلی سہ منزل ست نزول نمودہ یک ہفتہ ہر دو لشکر باہم زد و
خورد می کردند تا آنکہ روز جمعہ ۸ رجب ۹۳۲ھ لشکر صف آرائی
نمودہ از جانبین جنگہائے مردانہ می کردند۔ بہادران لشکر بابری
دادِ مردانگی می دادند۔ چوں تائید الٰہی ہم عنان مرکب بابری بود
نسیم فتح بر پرچم علم اقبال بابری درزید و شکست بر سپاہ افغان
افتاد و سلطان ابراہیم با جمعے از مقربان کشتہ گشتند۔ و سلطنت
بعد انقضائے یک صد و سی و یک سال از فتح امیر کہ در این مدت
نہ بادشاہ از اولاد افاغنہ بر تخت دہلی نشستہ بودند نصیب بابر بادشاہ
گردید۔ بعد از فتح دوازدہم شہر مذکور داخل دہلی گردید و تختِ
سلطنت جلوس نمودہ فرمانروائے ممالک ہند گشت بعد ازاں
شاہزادہ ہمایوں را بآگرہ فرستاد تا خزائن آنجا را
ضبط نماید۔ شاہزادہ چوں بآگرہ رسید بکرماجیت راجہ نام از اولاد
حکام گوالیار الماسے بشاہزادہ پیشکش نمود کہ ہشت مثقال وزن
داشت شاہزادہ اموال و خزانہ آنجا را تصرف نمودہ مراجعت
نمود۔ و چندگاہ در خدمت بادشاہ توقف نمود و اذن مرخصی گرفتہ

روانه سنبھل شد۔ بعد از شش ماه بعارضهٔ تپ مبتلا شد بادشاه اورا
بحضور طلب نموده معالجه کرد۔ قدرے ازاں بیماری سبک بار شده
بہماں مرض مبتلا گردید۔ چوں آثار انتقال از احوال بادشاه ظاہر گشت
ارکان دولت را حاضر ساخته نخست نصائح بلند و وصایائے ارجمند
که سرمایهٔ سعادت ابدی بود نموده شاهزاده ہمایوں میرزا را ولیعهد
و جانشین خود ساخته و امرا را بمتابعت شہزاده امر نمود۔ آخر الامر
در ششم جمادی الاول سنہ ۹۳۷ھ مطابق ۲۶ دسمبر سنہ ۱۵۳۰ء در چهار
باغ آگره برحمت ایزدی پیوست و در باغے که الحال نور افشاں
مشہور است و آں باغ اکنوں در قبضهٔ شخص ہندوئے است ۔ وے
اورا به رام باغ موسوم نموده شش ماه برسم امانت نگاه داشته
جنازه اش را بکابل برده دفن نمودند۔

ذکر جلوس نصیر الدین محمد ہمایوں بادشاہ برتخت سلطنت ہندوستان

بعد از فوتِ پدر در عمر ۲۴ سالگی در ۹ رجمادی الاوّل سنہ ۹۳۶ھ در آگرہ سریر آرائے سلطنت شدہ چوں ہموارہ مکنونِ خاطر ہمایونی تسخیر ممالک و آسایش رعایا و خوشنودی برادران و پرورش چاکران بود بلاد کابل و ملتان را بہ میرزا کامران داد۔ و سنبھل را بمیرزا عسکری۔ و الور را بمیرزا ہندال۔ و بدخشاں را بمیرزا سلیمان تفویض نمود و چاکران را ہر یک علیٰ قدرِ حال بمناصب و انعام سرفراز نمود۔ بعد ازاں تہیۂ افتتاح قلاع و بلاد را مرکوز خاطر ساختہ بعد از شش ماہ از جلوس بجانب کالنجر نہضت نمودہ راجۂ آنجا مطیع و منقاد خود ساختہ و در اکثر ممالک ہند رایاتِ حکومت افراشت۔ چوں سلطان بہادر فرماں روائے گجرات عزم مخالفت نمودہ، روانۂ آنصوب گردید سلطان بہادر تابِ مقاومت نیاوردہ ہزیمت یافت و گجرات بتصرف بادشاہ در آمد۔ و اندک مدت از قندھار تا صوبہ بہار را در حیطۂ ضبط آورد۔ و استقلالے تمام پیدا کرد۔ دریں

اثنا اخبارِ خروج شیر شاہ بعرض اقدس رسیدہ فوجے بدفع او نامزد نمودہ۔ شیر شاہ باستماع توجہ لشکرِ شاہی استقبال کردہ بر ایشاں شبخوں آوردہ شکست داد۔ بادشاہ خود بالشکر عظیم بہ مقابلہ او بر آمدہ در نواحِ بنگلہ جنگ سلطانی فی مابین واقع شد و شکست بر فوج شاہی افتادہ بہ ہزیمت رفتند۔ ہمایوں بادشاہ بہ اکبر آباد رسیدہ خود سازے می کرد شیر شاہ از عقب در رسیدہ۔ در آں نواح نیز جنگہائے صعب فیما بین روئے دادہ۔ و دو مرتبہ ہمایوں شاہ را شکست دادہ بر مسندِ سلطنت متمکن گردید۔ ہمایوں شاہ چوں بحصار امر کوٹ رسید رانا حاکم آنجا شرائط خدمت گذاری را بتقدیم رسانیدہ۔ چندے دراں حصار ماند۔ در پنجم رجب سنہ ۹۴۹ھ شاہزادہ محمد اکبر از بطنِ حمیدہ بیگم تولد شد۔ و ہمایوں شاہ بعد از چند روز روانہ قندھار گردیدہ وحرم خود را در قندھار گذاردہ روانہ ہرات شد۔ درین راہ حوالی قندھار میرزا عسکری خیمہ و اسباب ہمایوں شاہ را تاراج کردہ محمد اکبر را بدست آوردہ پیش کامران میرزا کابل فرستاد۔ ہمایوں شاہ چندے دراں دیار پریشان و حیران بود۔ پس از انقضائے چند ماہ ناچار شد عزیمت بایران را قرار داد۔ چوں بخراسان رسید بیرم خاں خانخاناں را بدرگاہ شاہ طہماسپ صفوی گسیل نمودہ

ایں قطعہ را از واردات حالات خود بہ شاہ نوشت۔

قطعہ

خسروا عمریست تا عنقائے عالی ہمتم — قلۂ قاف قناعت را نشیمن کردہ است
روزگار سفلہ خو، گندم نما و جو فروش — طوطی طبع مرا قانع بہ ارزن کردہ است
دشمنم سیر است و عمرے پشت من کردہ بو — حالے او کین و عداوت روئے با من کردہ است
التماس از شاہ آں دارم کہ با من آں کند — آنچہ با سلیماں علی در دشت ارزن کردہ است

چوں نامۂ ہمایوں بہ بادشاہ طہماسپ رسید شاہ بدست خط خود ایں شعر در عنوان کتاب در جواب نوشت۔ شعر

ہمائے اوج سعادت بدام ما افتد — اگر ترا گذرے بر مقام ما افتد

چوں جواب ہمایوں رسید از خراسان متوجہ بحضور فیض گنجور معمور گردید۔ حسب الحکم بادشاہی در ہر منزل حکام در خدمت گذاری او فرو گذاشت نمی نمودند۔ تا وارد قزوین شد۔ شاہ طہماسپ مقدم ہمایوں را ہمایوں پنداشتہ آنچہ لوازم مہمان نوازی بود بجا آورد۔ چند روز جشن خسروانہ برپا داشت۔ ہمایوں در روز جشن الماس گراں بہائے کہ خراج اقلیمے بود برسم ارمغان پیشکش بہ شاہ نمود و سہ سال در انجا بخوش گذرانی توقف نمود۔ بعد ازاں استدعائے اعانت و مدد نمود۔ بادشاہ پسر خود سلطان مراد میرزا و دوازدہ ہزار سوار قزلباش عزم رکاب او ساختہ

روانه هندوستان ساخت چوں به قندهار رسید میرزا عسکری در
حصار قندهار متحصن گشت همایوں بادشاه در هفتم محرم ۹۵۲ھ بر قلعه
یورش آورد- میرزا عسکری مضطرب گردید بصواب دید امیرا بکمال
شرمساری بحضور همایوں آمده حصار را با ولیائے دولت تفویض نمود-
همایوں قلعه قندهار را موافق وعدهٔ که به شاه طهماسپ کرده بود به
شهزادهٔ مراد میرزا سپرده متوجه تسخیر کابل شد- میرزا کامران سراسیمه
شده بطرف غزنین فرار نمود- همایوں بدوں جنگ کابل را تصرف
نموده بدیدار محمد اکبر خوش وقت گردید- بعد از چندگاه میرزا کامران
لشکر وافر جمع آوری کرده رو به کابل آورد- همایوں بدفع او مشغول
و متوجه شد- دریں بین اکثر سرداران قزلباش که به کمک آمده
بودند به اوطان خود برگشتند- همایوں خود با فوجے قلیل بر مخالف
تاخت آورده- تیرے بر اسپ سواری او رسیده از اسپ افتاد-
لشکر غنیم غالب و سپاه همایوں مغلوب شده فرار نمودند-
میرزا کامران قلعه را مسخر کرده بعد از سه ماه باز همایوں
تدارک لشکر دیده با مرزا کامران جنگیده او را منهزم گردانیده و
میرزا عسکری را گرفته قید نمود- باز میرزا کامران درمیان افغانان
به جمع آوری سپاه مشغول بود- همایوں اول حاجی محمد خاں را که

بانیٔ فساد بود به قتل رسانید۔ و بعد متوجه تنبیه مرزا کامران گردید۔ چوں
به سوادِ خیبر رسید۔ میرزا کامران با عانتِ افاغنه برلشکر ہمایوں شبخون
زده۔ کارے از پیش نبرد ندلیکن میرزا ہندال دراں شبخون کشته شد۔
میرزا کامران ازیں جرکشتنِ برادر خود فائده نه دید۔ پس برگردید و
با فاغنه پیوست ولے چوں افغانان دیدند که سوائے نقصانِ
جانی و مالی ثمرۂ متصور نیست دست از رفاقت او کوتاه کردند۔
ناچار به ہند رفته به سلیم شاه ملتجی شد سلیم شاه او را گرفته مقید نمود او
به لطائف الحیل از قید رہائی گرفته براجۂ نگر کوٹ پناه برُد۔ چوں
سلیم شاه میرزا کامران را مدعی دانست به تعاقبِ او به نگرکوٹ رفت۔
میرزا کامران صلاح استقامت بداں جا ندید، و از نگر کوٹ پیش سلطان
آدم رفت۔ و او میرزا کامران را نگاه داشته به ہمایوں شاه خبر داد۔
ہمایوں شاه از آب سندھ گزشته رسید۔ سلطان آدم کامران را به
ہمایوں شاه کردند۔ آنانکه به کامران عداوت داشتند به ہمایوں
معروض داشتند که بقائے جان شما موقوف بر کشتن کامران است
ہمایوں بقتل او راضی نه شد۔ مگر بپاس خاطرِ اُمرا حکم به کور کردن او
داد۔ و او را کور کرده روانۂ مکۂ معظمه نمود۔ چوں ہمایوں از فتنۂ مرزا
کامران و دیگر برادران آسوده خاطر شد۔ شیر شاه و سلیم شاه

فوت کردند۔ دریں اثنا عرائض از بعض کسان اہالی دہلی و آگرہ متضمن بہ این معنی رسید کہ پس از فوتِ سلیم شاہ رؤسائے افاغنہ با یکدیگر نفاق پیشہ کردہ اند۔ اگر آں بادشاہ رایات جہاں کشائی را در مُلک ہند با اہتزاز آرند انسب و اولیٰ است ہمایوں منعم خاں را بہ حراست کابل گزاشتہ و شاہزادہ محمد اکبر را ہمراہ بہ داشتہ با پانزدہ ہزار سوار متوجہ ہندوستان شد۔ بعد از انقضائے مدت پانزدہ سال در ماہ صفر ۹۶۲ھ وارد ہندوستان گردید افغانان کہ در حوالیٔ رہتاس و حدودِ دریائے نیلاب جمعیت نمودہ بودند از شنیدنِ نہضت ہمایونی خود بخود پریشان شدند ہمایوں وارد لاہور گردید۔ و افواج بہر جانب تعین نمودہ سرہند و دیپالپور را در تصرف آورد۔ و سکندر شاہ کہ بر تخت دہلی نشستہ بود با ہشتاد ہزار کس متوجہ جنگ شدہ۔ قریب چہل روز در سرہند مقابل یک دیگر محاربہ می نمودند۔ تا آنکہ در دوم شعبان ۹۶۲ھ ہر دو لشکر صف آرا شدہ شکست بر لشکر سکندر شاہ افتادہ فرار نمودہ در کوہ سوالک پنہاں شد۔ ہمایوں شاہ روز غرہ رمضان المبارک بہ دولتِ اقبال بہ دہلی نزول اجلال فرمودہ بر تخت سلطنت جلوس نمودہ خطبہ و سکہ بنام خود جاری ساخت۔ ہفت ماہ بعد از

اتفاقات قضا و قدر روزے بادشاہ بر بالائے کتاب خانہ برآمد۔
پا لیش در دامان پیچیدہ از بالا بزیر افتاد۔ و بعد از دو روز در یازدہم
ربیع الاول ۹۶۳ھ ازیں عالم بے وفا را پدرود کرد۔ نقش او را برکیک
کھری بر کنار دریائے جمن بفاصلہ دہ میل از شہر مدفون کردہ
عمارت عالی براں احداث نمودند۔ مدت سلطنت ہمایوں بادشاہ
۲۵ سال و پنج روز بود۔ ازاں جملہ نہ سال و ہشت ماہ مرتبہ اول
حکومت نمود و بعد ازاں پانزدہ سال در کابل و قندھار و مرتبۂ
ثانی ہفت ماہ و چند روز۔ و مدت عمرش چہل و نہ سال و چہار
و ہشت روز بود و او را دو پسر بود۔ محمد اکبر مرزا و محمد حکیم مرزا۔

ذکر سلطنت عرش آشیانی ابو المظفر جلال الدین محمد اکبر بادشاہ غازی

بعد از فوت پدر روز جمعہ دوم ماہ ربیع الثانی ۹۶۳ھ مطابق
۱۴ فروری ۱۵۵۶ء بہ سن ۱۴ ساگی در باغ کلانور بر تخت سلطنت
تکیہ زد۔ و بجہت انتظام ملکی و مالی منصب وزارت بہ خانخانان
بیرم خاں اختصاص یافت۔ بعد از ۲۵ روز از زمان جلوس
سکندر شاہ افغان کہ از ہمایوں شاہ شکست خوردہ در کوہ سوالک

پنہاں شدہ بود لشکر عظیم جمع آوری کردہ سر بہ شورش بر آورد۔ بادشاہ لشکر شائستہ بدفع او فرستادہ او را شکست داد۔ بعد ازآنکہ خاطر بادشاہ از طرف سکندر شاہ مطمئن شد اخبار شورش ہیموں بقال اشتہار گرفت تفصیل ایں اجمال آنکہ۔ ہیموں یکے از معتمدان مبارز خاں و مخالفان او مخالف بود۔ و از اخبار رحلت ہمایوں شاہ جنون جہانبانی بر سرش افتادہ باہفتاد ہزار سوار و توپ خانہ عزم تسخیر دہلی نمود امرائے شاہی کہ در دہلی بود مجتمع شدہ بسرکردگی تردی خاں ثبات قدم ورزیدند۔ بعد کشش و کوشش زیاد خاں مذکور شکست یافتہ منہزم شد۔ و ہیموں بقال دہلی را تصرف نمود ایں خبر را بعرض بادشاہ رسانیدند بادشاہ در ہیجدہم ذی الحجہ رایات ظفر آیات را بدفع ہیموں بر افراخت۔ چوں خیام فیروزی انجام را در پانی پت زدند۔ تلاقی فریقین دست داد۔ در عین ہنگامہ تیرے بچشم ہیموں رسید۔ مشرف بر موت شد و لشکرش پشت بکارزار داوند و ہیموں را دستگیر کردہ بحضور رسانیدند۔ دولتخواہاں معروض داشتند کہ اولی ایں است کہ از دست مبارک بر گردن ایں نافرمان شمشیر برانند۔ بادشاہ تیغ بر گردن او رسانید۔ بہرام خاں کار او

تمام ساخت و حکم شد که او را به کابل ترا وتا را به دہلی بُرده بر دروازهٔ شهر بیاویزند بادشاه مظفر و منصور داخل دہلی گردید۔ و تا چهار سال اختیار کلی و جزوی امور مملکت به بیرم خاں بود۔ اما از آنجائیکه بادشاه را خوردسال تصور می کرد از و حرکاتے که خلاف طبع بادشاه بود بظهور می رسید۔ تا آنکه در سال پنجم او را از عهدهٔ وزارت عزل ساخت۔ پس از عزل بیرم خاں در اندیشهٔ باطل اُفتاد فتنه و فساد در ممالک محروسه مرتفع ساخت و چند بار با بادشاه جنگیده هزیمت یافت۔ آخر الامر بوسیلهٔ منعم خاں بعجز و انکسار عازم عتبه علیه گردید۔ چوں متصل لشکر بادشاهی رسید منعم خاں دستمالے بگردن بیرم خاں انداخته بحضور آورد۔ بادشاه از راه مهربانی عفو جرائم او را نموده رخصت رفتن بکهٔ معظمه باو داد۔ خان مذکور عازم مکه گردید۔ چوں بشهر پٹن که در صوبهٔ گجرات است رسید۔ مبارک خاں بعوض خون پدر درپئے کشتن او برآمد و با جمعے به بهانهٔ ملاقات نزد او آمده خنجرے به پشتش زد که تا سینه بشگافت و جهان فانی را وداع نمود۔ و در سال دوازدهم از جلوس بادشاه دار الخلافت آگره را قرار داد۔ و در سال پانزدهم از جلوس بنائے قلعه الٰه آباد را نمود۔ و در مدت چهار سال صورت انجام پذیرفت۔ بعد از آنکه اکبر شاه تمام مملکت

هندوستان را بحیطهٔ تصرف آورده خاطر را از اطراف جمع کرد۔ اکثر اوقات به علماء و حکماء به مباحثه علمی مشغول می بود۔ تا آنکه بعد از حکومتِ پنجاه و دو سال شب چهارشنبه سیزدهم جمادی الثانی سنه ۱۰۱۴ھ مطابق ۱۴ اکتوبر سنه ۱۶۰۵ع در اکبرآباد رحلت بعالم بقا نموده در باغ سکندره که قریب سه میل از شهر اکبرآباد دور است در روضهٔ که پیش از وفاتِ خود تعمیر کرده بود مدفون گردید۔

مشقی سوالات

(۱) سیرت بابر را باختصار بنگارید۔

(۲) میرزا کامران و شاه طهماسپ کیانند؟ ایشان با همایون چه معاملت روا داشتند؟

(۳) احوال جنگ هیمو و اکبر بنویسید۔

(۴) تحلیل صرفی کنید:۔

دوازده - می دارند - نماید - قدرے - بر آمد - شیر شاه - آن جا کرده بود - می دانست ۔

(۵) جموع عربی بنویسید:۔

بطن ۔ افغان ۔ خزانہ ۔ فتح ۔ وصیت ۔ منصب ۔ وطن ۔ دولت ۔
فوج ۔

(۶) ترکیب نحوی کنید ۔

(ا) ہمایوں منعم خاں را بکابل گزاشت ۔

(ب) ہمایوں شاہ شکست خوردہ در کوہ سوالک پنہاں شدہ بود ۔

(ج) تا چہار سال اختیار کلی و جزوی امور مملکت بہ بیرم خاں بود ۔

انتخاب اخلاقِ محسنی

حکایات

(۱)

آوردہ اند کہ یکے از علماء در مجلس ماموں حدیث روایت کرد کہ اشخاص پادشاہانِ عادل در قبر متفرق نمی شود۔ و اجزائے ایشاں از دگر نمی ریزد۔ ماموں فرمودہ کہ مرا در صدقِ حدیث شائبہ ریبے نیست اما داعیہ کہ نوشیرواں راببینم کہ فی الواقع مظہر عدل بودہ بزبان معجز بیان حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم گزشتہ کہ من تولد شدم در زمانِ ملک عادل۔ پس عزیمت مدائن کرد۔ چوں بدانجا رسید فرمودہ تا دخمۂ نوشیرواں بکشادند۔ و بدانجا در آمد دید۔

تازہ در خاک خفتہ چنانچہ شخصے در خواب باشد وسہ انگشتری در دست داشت - بر نگین ہر یکے پندے نوشتہ - اول آنکہ با دوست و دشمن مدارا کن - دوم کارہا بے مشورت خردمنداں شروع منمائے سوم رعایت رعیت فرو مگزار - دور روایتے دیگر آمدہ کہ لوحے بالائے سروے آویختہ بود و بر آں لوح نوشتہ کہ ہر کہ خواہد کہ خدا او را بزرگ گرداند گو علمائے زمان خود را بزرگ گرداں و ہر کہ خواہد کہ ملک او بسیار شود گو صفت عدل خود را بسیار سازد - مامون فرمود - تا آن پندہا را بنوشتند و آں خاک را بہ عطر آلودہ سرش بپوشیدند

مثنوی

عدل در دنیا نکو نامت کند　　در قیامت خوب فرجامت کند

اندریں عالم معظم سازدت　　چوں بداں عالم رسی بنوازدت

(۲)

از امیر المومنین عمر رضی اللہ عنہ در کتاب جواہر الامارۃ نقل کردہ اند کہ ایشاں گفتند وقتے در جاہلیت بہ تجارت جانب مدائن می رفتم و چہل جامہ از بردیمانی با من بود - چوں بحوالی مدائن رسیدم دزداں سر راہ من گرفتند و مرا غارت کردہ بار ما را بُردند و من بصد محنت خود را بمدائن رسانیدم - و بداد خواہی بدرگاہ نوشیرواں رفتم چوں صورت

تظلم من بسمع نوشیرواں رسید و بر کماہی حال من اطلاع یافت حاجبے را فرستاد تا دست با من گرفته مرا به وثاقے فرود آورد و گفت این جا باش تا دزد را طلب کنند و برده ہا را بستانند۔ و من دراں وثاق می بودم و ہر روز از مطبخ خاص خوانچہ طعام ملوکانہ می آوردند و پیش من می نہادند و من ہر روز بہ پیش گاہ کسریٰ می رفتم و نظارۂ مراسم مملکت داری و رعیت پروری می کردم۔ تا بعد از چہل روز بداں وثاق در آمدم جامہ ہائے بردہ را دیدم نہادہ و دستے بریدہ آنجا افتادہ و کاغذ و چہل تنگۂ زر سرخ ہمراہ وے بود۔ و بر آں کاغذ نوشتہ کہ چہل روز بایستادی تا دزد را بدست آوردند۔ درخت تو بہ نزد تو رسید۔ ایں چہل تنگہ مزد چہل روز انتظار تست۔ چوں بہ ولایت خود رسی باید کہ از ما شکایت نکنی۔

(۳)

آوردہ اند کہ بادشاہِ قباد روزے در شکار از لشکر جدا افتاد۔ و ہوا گرم شد و از تشنگی بے طاقت گشتہ ہر طرف می نگریست و سایہ و سر چشمہ می طلبید۔ از دور سیاہی بنظرش در آمد۔ مرکب بداں طرف راند خیمۂ کہنہ دید۔ درمیان بادیہ زدہ و پیر زنے با دختر خود۔ در سایۂ آں نشستہ چوں قباد رسید آں زن از خیمہ بیروں دوید و عنانش

گرفته فرود آورد و ما حضرے که داشت حاضر کرد قباد طعامے خورد و آبے بیاشامید۔ خواب بر و غلبه کرد۔ لحظۂ بیار امید۔ چوں از خواب بر آمد بیگاه شده بود شب ہماں جا اقامت نمود۔ بعد نماز شام گاوے از صحرا بیامد و دختر کِ آں زال، آں گاؤ را بدوشید۔ شیر بسیار حاصل شد چنانچه قباد ز آں تعجب آمد۔ و با خود گفت ایں جماعت بجہت آں در صحرا نشسته اند۔ تا کسے بر ایشاں اطلاع نیابد ہر روز چندیں شیر از گاوے می گیرند اگر در ہفته یک روز بسلطان دہند مال ایشان را خللے نمی رسد و خزانه را توفیرے می شود۔ نیت کرد که چوں بدار الملک برسد آں مواضعه را برعیت نہد۔ چوں صباح شد۔ دختر کِ گاؤ را گرفت که بدوشد۔ اندکے شیر فرود آمد فریاد بر آورده پیش مادر دوید که مادر روئے بدعا آر که بادشاه ما نیت ظلم کرده است۔ قباد تعجب نمود و گفت از چه دانستی گفت ہر یا مداد گاوِ ما بسیار شیر دادے۔ امروز اندک ہر گاه که بادشاه نیت بد کند حق سبحانهٗ برکت ببردارد قباد گفت راست گفتی و آں نیت از دل بیروں کرده و گفت اکنوں برو و بر سر کار شو پس دختر برخاست و دیگر بار گاو را بدوشید۔ شیر بسیار حاصل شد۔ بار دیگر پیش مادر دوید مژده نیکو نیتی بادشاه بوے رسانید و از یں جا گفته اند که ملک عادل

بہتر است از ابر بارندہ و آفتاب تابندہ۔ نظم

ہر آں نم کہ از ابر باراں بود در اندیشۂ شہریاراں بود
چو برگردد اندیشۂ پادشاہ نیابد زمین نم بوقت ہوا
چو عادل بود شہ ز سختی منال کہ عدلش بہ است از فراخی سال

(۴۳)

آوردہ اند کہ چوں آوازۂ جوانمردی حاتم جزیرۂ عرب تا دار الملک یمن فرد گرفت و صیت سخاوت او بولایت شام و مملکت روم رسید والیٔ شام خواست کہ او را بیازماید۔ کس فرستاد و از وے صد شتر سرخ موئے سیاہ چشم بلند کوہان طلبید و مثل آں شتر در وادیٔ عرب نادر باشد۔ اگر یافت شود بسیار گراں بہا بود و فی الواقع در آں وقت ایں نوع شتر در رمہ حاتم نبود دست قبول بر سینہ نہاد در جواب آں سمعاً وطاعةً بر زبان راند۔ ؎

بہر چہ امر شود چاکریم و دولت خواہ بہر چہ حکم رود بندہ ایم و خدمت گار

پس ایلچی را بمنزل نیکو فرود آورد۔ اسباب ضیافت چنانچہ فراخور احوال او بود مہیا گردانید۔ بفرمود تا در قبائل عرب منادی کردند کہ ہر کہ مثل ایں شترے بیاورد بہ بہائے تمام از و بخرم و بمیعاد دو ماہ بہا بدو رسانم۔ حاصل کلام بدیں طریق صد شتر قرض کردہ بسلطانِ

شام فرستاد۔ چوں ملک شام بریں حال اطلاع یافت انگشت
تعجب بدندان تحیر گرفته فرمود که این اعرابی را می آزمودیم داد خود را
بواسطهٔ مادر قرض انداخت پس ہمان شتران را متاع مصر و شام
بار کرده بدست ہمان ایلچی بازگردانید۔ چوں شتران را نزد حاتم
آوردند باز فرمود تا منادی کردند که ہر که شترے بمن داده بیاید و
ہمان شتر خود را با آنچه بار دارد بگیرد و ببرد۔ پس آں صد شتر را با بار
بخداوندان داد۔ ہیچ چیز برائے خود باز نگرفت خبر بسلطان شام
رسید۔ گفت این ہمه مروت نه از حد آدمی زاد است و سخاوت
حاتم را مسلم است۔ فرد

آوازهٔ سخاوت و احسانِ حاتمی — آخر دریں جہان عبث بر نیامده است

(۵)

آورده اند که سبکتگین پدر سلطان محمود را اوائل حال که ملازم سلطان
سمجیر بود یک سر اسپ بیش نداشت و اوقات او بغایت عسرت
می گذشت۔ ہر روز بعزم شکار بصحرا رفتے۔ اگر صیدے بدست آمدے
بداں گذرانیدے۔ روزے آہوئے۔ دید که با بچه خود در صحرا می
چرید۔ سبکتگین اسپ برانگیخت آہو بگریخت۔ چوں بچه او خرد بود۔ با
مادر نتوانست گریختن۔ او را بگرفت دست و پایش بربست و در

پیش زیں نہادہ راہ شہر بر گرفت۔ آہو کہ بچہ خود را گرفتار دید باز گشت و در پے می دوید و فریادی کرد و می نالید سبکتگیں را بروے رحم آمد و دست و پائے آہو بچہ را بکشاد و سر بصحرا داد۔ مادر آمد و بچہ را پیش گرفت و روئے باسماں کردہ بزبانِ بے زبانی مناجات کرد۔ مصرع

آنی کہ زبان بے زباناں دانی

سبکتگین دست تہی بشہر باز آمد۔

ہماں شب حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم را بخواب دید کہ باوے می گویند کہ "اے سبکتگین! بواسطہ آں شفقت و مرحمت کہ از تو در وجود آمد و بجہت آں کرم و مہربانی کہ در حق آں بیچارہ زباں بستہ کردی۔ بحضرت حق تعالیٰ تقرب تمام یافتی۔ و ما از تو خود شنود شدیم و حق سبحانہٗ تعالیٰ ترا اشرف پادشاہی کرامت کرد۔ باید کہ بہ بندگانِ خدا ہمیں نوع شفقت بجائے آوری۔ و در بارۂ رعیت خود طریق مرحمت فرو نگذاری"۔ بزرگے فرمودہ کہ چوں بواسطۂ شفقت بر حیوانے پادشاہی ایں جہانِ فانی یابند۔ اگر بجہت مرحمت بر انسانے سلطنتِ ملکِ باقی یابند ہیچ عجیب و غریب نباشد۔ مثنوی

دست رعایت ز رعیت مدار ‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏ کارِ رعیت برعایت سپار

مرحمتے کن کہ جگر خستہ اند ‏‏‏‏‏‏‏‏ در کرم و لطفِ تو دل بستہ اند

(۶)

آوردہ اند کہ ابن سماک بہ مجلس ہاروں الرشید آمد۔ خلیفہ از برائے
او برخاست و تعظیم کرد۔ ابن سماک گفت اے خلیفہ تواضع تو در پادشاہی
بزرگ تر است از پادشاہی تو خلیفہ گفت سخنے نیکو گفتی، زیادت کن گفت
ہر کہ حق تعالیٰ اورا مال و جمال و بزرگی دہد و اورا مال با بندگان خدا
مواسا و احسان کند۔ و در جمالِ خود پارسائی ورزد و در بزرگی تواضع نماید۔
حق تعالیٰ در مخلصانِ خود گرداند۔ ہاروں رشید دوات و قلم طلبید و
و بدست خود ایں سخناں را بنوشت و ایں نوشتن نیز علامت تواضع خلیفہ
بود۔ مثنوی۔

زبرکاں آزمودہ اند بسے	از تواضع زیاں نکرد کسے
از تواضع بلند گردد نام	وز تواضع رسیدہ اند بکام
متواضع بزرگوار بود	مظہر لطف کردگار بود

(۷)

امام محمد شیبانی رحمۃ اللہ علیہ نزدیک رشید آمد۔ رشید اورا تعظیم
بسیار کرد۔ چنانچہ بر پائے خاست و اورا بجائے خود بنشاند و چوں بر
خاست چند قدم برسم مشایعت با وے برفت۔ یکے از جملہ خواص او
گفت کہ باچنیں تواضع کہ خلیفہ نمود مہابت خلافت نمی ماند۔ رشید

جواب داد کہ آں مہابتے کہ بتواضع زائل شود نابودن آں اولاتر قدرے کہ با حترام بزرگاں بکاہد کاستہ و محو شدہ بہتر۔ شعر

قدرے کہ بتعظیم کساں کاستہ گردد   مرفے بچناں قدرکے آراستہ گردد

(۸)

آوردہ اند کہ بادشاہے بود لغایت جوانمرد و بخشندہ۔ روزے با یکے از نزدیکانِ خود فرمودہ کہ مرا آرزوست کہ ہزار ہزار درم بیکے بخشم تو چہ می گوئی۔ گفت ایں مقدار مال بسیار است۔ ایں مبلغ بصد کس بس است۔ گفت اگر نصف ازیں عطا کنم چوں باشد گفت ہنوز بسیار است۔ گفتے ثلثے تواں بخشید؟ گفت ہنوز زیادت ست۔ گفت در ربع چہ میگوئی۔ گفت ہنوز روئے درکثرت دارد۔ القصہ در عُشر قرار داد کہ صد ہزار درم باشد۔ گفت اگرچہ بسیار است۔ امّا بیک کس می باید داد۔ بادشاہ فرمود کہ اے بید ولت من می خواستم کہ ایں مبلغ بتو ارزانی کنم۔ خود را محروم ساختی و مرا از سخاوت باز داشتی۔ آں مرد۔ بتضرع درآمد کہ اے ملکِ من خطا کردم سلطان از کرم نگزرد۔ سلطان فرمود تو سفلہ و لائق عقوبت نہ قابل عطیت ہم خود را زیاں دادی و ہم مرا۔ زیان من آنست کہ اگر آں مقدار مال بتو بخشیدمے در سخاوت علم شدمے و تا انقراض اودار صیت کرم و

مروت من باقی ماندے وزیان تو این ست کہ از چندیں مال محروم شدی اکنون صد ہزار درم کہ خود براں قرار دادی بستان و دیگر مجلس ما چنیں سفلگی مکن۔ مثنوی

سفلہ نخواہد دگرے را بکام ‏ خس نگذارد گلے را بہ جام

سفلہ سیہ رو بود و بدنہاد ‏ خاک سیاہ بر سر ہر سفلہ باد

(۹)

آوردہ اند کہ روزے یکے از امرا پیش بادشاہے۔ ایستادہ بود۔ شاہ با او در مہمے مشاورت می فرمود۔ قضارا کژدمے در پیراہن افتادہ بود و ساعتے امیر را می گزید و نیش زہر آلود خود ضرر می رسانید تا وقتیکہ نیش وے از کار ہفتاد و ہر زہرے کہ داشت بکار برد۔ آں امیر مطلقاً دراں مشاورت قطع سخن نکرد و تغیرے در و ظاہر نشد و سخنش از قانون عقل و قاعدہ حکمت انحراف نیافت تا بخانہ آمد و آں کژدم را از جامہ بیروں کرد۔ ایں خبر بپادشاہ رسید متعجب و متحیر گشت۔ روز دیگر کہ امیر بملازمت آمد۔

سلطان فرمودہ کہ دفع ضرر از نفس واجب است تو چرا دیروز آزار عقرب را از خود منفذ نساختی۔ جواب داد کہ من آں نیم کہ شرف مکالمہ چوں تو بادشاہے را بسبب الم زہر کژدمے قطع کنم و اگر امروز در بزم مجلس

برنیش کرد مے صبر نتوانم کرد فردا در معرکۂ رزم بہ تیغ زہر آب دادۂ
دشمن چگونہ صبر توانم کرد۔ بادشاہ را این سخن خوش آمد و مرتبۂ اورا بلند
گردانید و بداں مقدار صبر کہ کردہ بمراد و مقصد در رسید۔ ؎
نخواہم از سیر کویت بصد چندیں جفا رفتن
نشاید شیر مرداں را بہر زخمے زجا رفتن،

(۱۰)

اصمعی می گوید کہ روزے نزدیک از خلفا رفتم اورا دیدم بر تخت نشستہ
و دختر پنج سالہ تخمیناً نزدیک وے قرار گرفتہ مرا گفت دانی این دختر
کیست۔ گفتم معلوم ندارم۔ گفت دختر پسر من است برو و بوسہ بر فرق
او نہ من متحیر ماندم و گفتم اگر خلاف امر کنم عقوبت کند۔ و اگر جرأت نمایم
شاید غیرت اورا بداں دارد کہ برنجاند پس آستیں دختر نہادم و
برداشتم و سر آستین خود را بوسہ دادم۔ خلیفہ را آں ادب خوش آمد۔
گفت۔ اگر بخلاف این می کردی از نعمتِ حیات می ماندی۔ پس مرا
دہ ہزار دینار انعام کرد۔ من بہ شکرانۂ آں کہ ازاں ورطۂ خلاصی یافتہ
بودم ہمہ را صدقہ دادم۔

(۱۱)

آوردہ اند کہ خواجہ غلامے داشت۔ کافی خردمند۔ روزے بآں غلام

بباغ رفت و در اثنائے تماشائے باغ بہ پالیزے رسید و خیارے باز کردہ بدست غلام داد کہ بخور۔ غلام پوست باز کردہ برغبت تمام تناول نمود چنانچہ خواجہ ہوس کرد۔ مقدارے ازاں طلبید تا بخورد دید کہ بچشید بغایت تلخ بود۔ گفت اے غلام خیارے بدیں تلخی چگونہ بہ نشاطمی خوری۔ گفت اے خواجہ ایں خیار تو بمن دادی و از دست تو بسیار چرب و شیریں خوردہ ام شرم داشتم کہ بیک لقمہ تلخ روئے ترش کنم ؎

از دست تو شربت شیریں بچشیدم

یک شربت تلخ از بچشم باک نباشد

خواجہ را خوش آمد و گفت چوں شکر نعمت من ادا کردی ترا در بندگی نگذارم آزادش کرد و انعام بسیار فرمود۔

مشقی سوالات

(۱) ایام جاہلیت کرا گویند و چرا؟

(۲) دختر چگونہ دانست کہ بادشاہ نیت ظلم کردہ است؟

(۳) احوال خواب سبکتگین را بفارسی خود بیان کنید۔

(۴) خلیفہ ہارون الرشید کہ بود؟ احوالش بنگارید۔

(۵) حکایت امیرے کہ کژدمے اورا می گزید واو ہماں طور پیش پادشاہ در محاورت مشغول بنویسید۔

(۶) امام محمد شیبانی کہ بودند؟ ہارون الرشید ایشاں را چرا تعظیم کردند؟

(۷) باُردو ترجمہ کنید:۔

(ا) آوردہ اند کہ چوں آوازۂ جوانمردی .... برزباں راند

(ب) آوردہ اند کہ سبکتگیں .... و بچہ را در پیش گرفت۔

(ج) آوردہ اند کہ ابن سماک .... تواضع خلیفہ بود۔

(د) اصمعی می گوید .... ہمہ را صدقہ دادم۔

(۸) جموع عربی بنویسید:۔

اوّل۔ مجلس۔ ادنیٰ۔ اعلیٰ۔ اسفل۔ عزیمت۔ قبیلہ۔ نوع۔ شفقت۔ انسان مہم۔ مقصد۔ خلیفہ۔ دینار۔ حال۔

انتخاب سکندر نامہ نظامی رحمۃ اللہ علیہ

در حمدِ باری تعالیٰ

خدایا جہاں پادشاہی تراست | زما خدمت آید خدائی تراست
پناہِ بلندی و پستی توئی | ہمہ نیستند آنچہ ہستی توئی
ہمہ آفریدست بالا و پست | توئی آفرینندۂ ہرچہ ہست
توئی برتریں دانش آموز پاک | ز دانش قلم راں بر لوحِ خاک
چو شد حجت بر خدائی درست | خرد داد بر تو گواہی نخست
خرد را تو روشن بصر کردۂ | چراغِ ہدایت تو بر کردۂ
توئی کافریدی زیک قطرہ آب | گہرہائے روشن تر از آفتاب
نہ بارد ہوا تا نگوئی ببار | زمیں تا رود تا نگوئی بیار

جهان را بدین خوبی آراستی | برون زانکه یاری گرے خواستی
ز گرمی و سردی و از خشک و تر | سرشتی باندازه دریک دگر
چنان بر کشیدی و بستی نگار | که به زان نیارد خرد در شمار
چنان بستی این طاق نیلوفری | که اندیشه را نیست زو برتری
مهندس بسے جوید از راز شان | نداند که چون کردی آغاز شان
بهر چه آفریدی و بستی طراز | نیازت نه اے از همه بے نیاز
چنان آفریدی زمین و زمان | همان گردشِ انجم و آسمان
که چند انکه اندیشه گردد بلند | سر خود برون ناورد زین کمند
نبود آفرینش تو بودی خدائے | نباشد همه هم تو باشی بجائے
خیال نظر خالی از راهِ تو | ز گرد زندگی دور درگاه تو
هرے کز تو گردد بلندی گرائے | به افگندن کس نیفتد ز پائے
کسے را که قهر تو از سر فگند | به پا مردی کس نگردد بلند
همه زیر دستیم و فرمان پذیر | توئی یاوری ده توئی دستگیر
اگر پائے پیل ست دگر پائے مور | بهر یک تو دادی ضعیفی و زور
چو نیرو فرستی ز تقدیر پاک | ز مورے به مارے بر آری هلاک
چو برداری از رهگذر دود را | خورد پشه مغز نمرود را
چو در لشکر دشمن آری رحیل | بمرغان کشی فیل و اصحاب فیل

گہ آری خلیلے ز بت خانۂ — کنی آشنائی ز بیگانۂ
کرا زہرۂ آنکہ از بیم تو — کشاید زباں جز بہ تسلیم تو
مرا در غبارِ چنیں تیرہ خاک — تو دادی دل روشن و جان پاک
گر آلودہ گردیم اندیشہ نیست — کہ جز گرد در خاک را پیشہ نیست
گر ایں خاک رو از گنہ تافتے — بہ آمرزش تو کہ رہ یافتے
گناہ من از نامدے در شمار — ترا نام کے بودے آمرزگار
شب و روز و در شام و در بامداد — تو می یادی از ہرچہ دارم بیاد
چو اوّل شب آہنگ خواب آورم — بہ تسبیح نامت شتاب آورم
چو در نیم شب سر بر آرم ز خواب — ترا خوانم و ریزم از دیدہ آب
دگر بامداد ست را ہم بہ تست — ہمہ روز تا شب پناہم بہ تست
چو خواہم ز تو روز و شب یاوری — مکن شرمسارم در آں داوری
چناں دارم اے داور کارساز — کزیں بانیازاں شوم بے نیاز
پرستندہ گز رہِ بندگی — کند چوں توئی را پرستندگی
دریں عالم آباد گر دوز گنج — دراں عالم آزاد گر دو ز رنج
ز تو آیتے در من آموختن — ز من دیو را دیدہ بر دوختن
چو نامم نوامم چناں نوازی کند — بمن دیو کے دستیازی کند
گر آسودہ ور ناتواں می زیم — چناں کافریدی چناں می زیم

امیدم چنان است زان بارگاه
که چون من شوم دور زین کارگاه

چنان گرم کن عزم را ایم به تو
که خرم دل آیم چو آیم به تو

همه همرهان تا به در با من اند
چو من رفتم این دوستان دشمن اند

اگر چه تنم گوشت ست دگر دست و پائے
ز من باز مانند یک یک بجائے

توئی آنکه تا من منم با منی
ازین در مبادم تهی دامنی

ز حکمے که آن در ازل رانده
نگردد قلم زانچه گردانده

ولیکن بخواهش من حکم کش
کنم زین سخنها دل خویش خوش

تو گفتی هر آنکس که در رنج و تاب
دعائے کند من کنم مستجاب

چو عاجز رها شده دانم ترا
درین عاجزی چون نخواهم ترا

بلے کار تو بنده پروردن ست
مرا کار پابندگی گردن ست

دو کار ست با فرد فرخندگی
خداوندی از تو ز ما بندگی

شکسته چنان گشته ام بلکه خورد
که آبادیم را همه باد برد

توئی گر شکستم رهائی دهی
دگر بشکنی مومیائی دهی

نگهدارم از رخنهٔ رهزنان
مکن شاد بر من دل دشمنان

بشکرم رسان اول انگه به گنج
نخستم صبوری ده انگاه رنج

بلائے که باشم ور آن ناصبور
ز من دور دار اے ز بیداد دور

بهر گوشه کانجا ثنا خوانمت
بهر جا که باشم خدا دانمت

چو کردی چراغ مرا نور دار — زمن باد مشعل کشاں دور دار

عقوبت مکن عذر خواہ آمدم — بدرگاہ تو روسیاہ آمدم

سیاہ مرا ہم تو گرداں سپید — مگردانم از درگہت نا اُمید

خداوند مائی و ما بندہ ایم — بہ نیروئے تو یک بیک زندہ ایم

برآں دارم اے مصلحت خواہِ من — کہ باشد سوئے مصلحت راہِ من

رہے پیشم آور کہ انجام کار — تو خوشنود باشی و من رستگار

اُمیدم بتو ہست زاندازہ بیش — مکن نا امیدم ز درگاہ خویش

نکوکن چو کردار خود کار من — مکن کار با من چو کردار من

نظامی دراں بارگاہِ رفیع — نیارد بجز مصطفیٰ را شفیع

در نعت نبی صلی اللہ علیہ وسلم

فرستادۂ خاص پروردگار — رسانندۂ حُجتِ استوار

گراں مایہ تر تاجِ آزادگاں — گرامی تر از آدمی زادگاں

محمدؐ کازل تا ابد ہرچہ ہست — بہ آرائشِ نامِ او نقش بست

چراغے کہ چشم از بینش بدوست — فروغ ہمہ آفرینش بدوست

ضماں دار عالم سیہ تا سپید — شفاعت کن روزِ بیم و اُمید

درختے سہی سرو در باغ شرع — زمینے با اصل آسمانے بہ فرع

چراغی که تا او نیفروخت نور، | ز چشم جهاں روشنی بود دور،
ستوں شد خردمند از پشتِ او | مه انگشت کش گشت از انگشت او
خراج آورش حاکمِ روم و رے | خراجش فرستاد کسریٰ و کے
فراخی بدہ دعوتِ تنگ را | گواہی بر اعجاز او سنگ را
تہی دست سلطان پشمینہ پوش | غلامی خرد پادشاہی فروش
زہے پیشوائے فرستادگاں | پذیرندۂ عذر افتادگان
توئی قفل گنجینہ ہا را کلید | در نیک و بد کردہ بر ما پدید
من از کمترینِ امتاں خاک تو | بدیں لاغری صیدِ فتراک تو

نظامی کہ در گنجہ شد شہر بند
مبادا ز سلام تو نا بہرہ مند

مشقی سوالات

(۱) نثر بکنید:-

(ا) خدایا جہاں پادشاہی............ گواہی تخست

(ب) اُمیدم چناں است زاں...... دوستان دشمن اند

(ج) نظامی دراں بارگاں ... نقش بست

(۲) ترکیب نحوی بکنید:-

(ا) پناہ بلندی و پستی .... انچہ ہستی توئی

(ب) چناں پستی ایں طاق .... نیست زوبیرتری

(ج) نکوکن چو کردار .... چو کردار من

(د) من از کمترین صید فتراک تو

(۳) مطلب و شرح بنگارید:-

(ا) چو شد حجت بر خدائی .... تا نگوئی بیار

(ب) کسے را کہ قہر تو .... مغز نمرود را

(۴) دعائے نظامی را بفارسی خود بنویسید
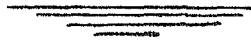
انتخاب پند نامۂ عطار رحمۃ اللہ علیہ

حمد باری تعالیٰ عز اسمہ

حمد بے حد مر خدائے پاک را — آنکہ ایماں داد مشت خاک را

آنکہ در آدم دمید او روح را — داد از طوفاں نجات او نوحؑ را

آنکہ فرماں کرد قہرش باد را — تا سزائے کرد قوم عاد را

آنکہ لطفِ خویش را اظہار کرد — با خلیلش نار را گلزار کرد

آں خداوندے کہ ہنگام سحر — کرد قومِ لوطؑ را زیر و زبر

سوئے او خصمے کہ تیر انداختہ — پشّہ کارش کفایت ساختہ

آنکہ اعدا را بدریا در کشید — ناقہ را از سنگِ خارا بر کشید

چوں عنایت قادر قیوم کرد — در کفِ داؤد آہن موم کرد

با سلیماں داد ملک و سروری — شد مطیع خاتمش دیو و پری

از تنِ صابر بکرماں قوت داد — هم ز یونسؑ لقمۂ با حوت داد

آں یکے را ارّه بر سر می کشد — دیگرے را تاج بر سر می نهد

دست سُلطاں هرچه خواهد آں کند — عالمے را در دمے ویراں کند

همت سُلطانی مُسلم مرد را — نیست کس را زهرۂ چوں وچرا

آں یکے را گنج و نعمت می دهد — دیگرے را رنج و زحمت می دهد

آں یکے را زر و صد همیاں دهد — دیگرے در حسرت ناں جاں دهد

آں یکے بر تخت با صد عز و ناز — دیگرے کردہ دهاں از فاقه باز

آں یکے پوشیده سنجاب و سمور — دیگرے خفته برهنه در تنور

آں یکے بر بستر کمخواب و نخ — دیگرے را خاک خواری بسته یخ

طرفة العینے جهاں برهم زند — کس نمی آرد که آنجا دم زند

آنکه با مرغ و هوا ماهی دهد — بندگاں را دولت و شاهی دهد

بے پدر فرزند پیدا او کند — طفل را در مهد گویا او کند

مردۂ صد ساله را حیٔ می کند — ایں بجز حق دیگرے کے می کند

صانعے کز طیں سلاطیں می کند — نجم را رجم شیاطیں می کند

از زمینِ خشک رویاند گیاه — آسماں را بے ستوں دارد نگاه

هیچ کس در ملکِ او انباز نے — قول او را لحن نے آواز نے

مناجات بجناب مجیب الدعوات

پادشاها جرم ما را درگزار — ما گنهگاریم و تو آمرزگار
تو نکوکاری و ما بدکرده ایم — جرم بے اندازو بے حد کرده ایم
سالها در بند عصیاں بوده ایم — آخر از کرده پشیماں بوده ایم
دائما در فسق و عصیاں مانده ایم — همقرینِ نفس و شیطاں مانده ایم
روز و شب اندر معاصی بوده ایم — غافل از امر و نواهی بوده ایم
بے گناه نگذشت بر ما ساعتے — با حضورِ دل نکردم طاعتے
بر در آمد بندهٔ بگریخته — آبروئے خود ز عصیاں ریخته
مغفرت دارد اُمید از لطفِ تو — زانکه خود فرموده لا تقنطوا
بحرِ الطافِ تو بے پایاں بود — نا اُمید از رحمتت شیطاں بود
نفس و شیطاں زد کریما راه من — رحمتت باشد شفاعت خواه من
چشم دارم از گنه پاکم کنی — پیش ازاں کاندر لحد خاکم کنی
اندر آں دم کز بدن جانم بری — از جهاں با نورِ ایمانم بری

در بیان سبب عافیت

عافیت را گر بخواهی اے عزیز — می تواند یافتن در چار چیز

ایمنی و نعمت اندر خاندان — تندرستی و فراغت بعد ازاں

چونکہ با نعمت اماں نے باشدت — عافیت را ز و نشانے باشدت

با دل فارغ تو باشی تندرست — دیگر از دنیا نباید ہیچ جست

بر میاور تا توانی کام نفس — تا نیفتی اے پسر در دام نفس

زیر پا آور ہوائے نفس را — کم بدہ بہرہائے نفس را

نفس و شیطاں می برند از رہ ترا — تا بیند از ند اندر چہ ترا

نفس را سرکوب دائم خوار دار — تا توانی دورش از مردار دار

نفس بد را ہر کہ سیرش می کند — در گنہ کردن دلیرش می کند

حلق خود را دور دار از ہر مزہ — تا نیفتی در بلا و در بزہ

ز آب و ناں تا لب شکم را پُر مساز — ہمچو حیواں بہر خود آخور مساز

روز کم خور گرچہ صائم نیستی — پر مخور آخر بہائم نیستی

ایکہ در خوابی ہمہ شب تا بروز — بہر گور خود چراغے بر فروز

خواب و خور جز پیشۂ ابہام نیست — خفتگاں را بہرہ از انجام نیست

اے پسر بسیار خواہی خفت خیز — گر خبر داری ز خود بے گفت خیز

دل در ین دنیائے دوں بستن خطاست — دامن از وے گر تو برچینی رواست

از چہ دلبندی بدنیائے دنی — چوں نہ جاوید است فرقے بودنی

ظاہر خود را میارا اے فقیر — تا کہ گردد باطنت بد ریہ منیر

طالب ہر صورتِ زیبا مباش　　در ہوائے اطلس و دیبا مباش
از ہوا بگذر خدا را بندہ شو　　زندگی می بایدت در زندہ شو
خرقۂ پشمینہ را بر دوش کن　　شربتے از نامرادی نوش کن
اے کہ در بر می کنی پشمینہ را　　پاک ساز از کینہ اول سینہ را
گر ہمی خواہی نصیب از آخرت　　رو بدر کن جامہائے فاخرت
بے تکلف باش و آرائش مجوئے　　ترک راحت گیر آسائش مجوئے
در بریت گو کسوتِ نیکو مباش　　زیر پہلو جامہ خوبت گو مباش
ہمچو صوفی در لباس صوف باش　　وز صفتہائے خدا موصوف باش
مردِ رہ را بوریا فتالین بود　　زانکہ خشتش عاقبت بالیں بود
مرد رہ را بود و نبا سود نیست　　ہر گزش اندیشۂ نابود نیست

دربیان آنکہ آبرو نہ ریزد

دور باش از پنج خصلت اے پسر　　تا نہ ریزد آبرویت در نظر
اولا کم گوئی با مردم دروغ　　زانکہ گردی از دروغ بے فروغ
ہر کہ استیزہ کند با مہتراں　　آبروئے خود بریزد بے گماں
پیش مردم ہر کہ را نبود ادب　　گر بریزد آبرو نہ بود عجب
از سبکساراں مباش اے نیک خوئے　　گر سبکساری بریزد آبروئے

اے پسر با مہتران کمتر ستیز وز حماقت آبروئے خود مریز
گر بعالم آبرو می بایدت دائماً خلق نکو می بایدت
ہر کہ آہنگِ سبکساری کند ز آبروئے خویش بیزاری کند
جز حدیثِ راست با مردم مگوی تا نگردد آبرویت آب جوی
از خلاف و از خیانت باش دور تا بود پیوستہ در روئے تو نور
گر ہمی خواہی کہ گویندت نکو اے برادر ہیچ کس را بد مگو
تا نباشی در جہاں اندوہ گیں از حسد در روزگارِ کس مبیں

دربیان آنکہ آبرو بیفزاید

می فزاید آبرو از پنج چیز با تو گویم بشنو اے اہل تمیز
در سخاوت کوش اگر داری غنا تا فزاید آبرویت از سخا
بُردباری و وفاداری گزیں زانکہ آب روی افزاید ہمی
ہر کہ او بر خلق بخشاید ہمی بیشک آب روی افزاید ہمی
چوں بکارِ خویش حاضر بودہٗ آبروئے خویش را افزودہ
از سخاوت آبرو افزوں شود وز بخیلی بے خرد ملعوں بود
ہر کہ ابر خلق بخشائش بود آبروئے او درا افزائش بود
باش دائم بردبار و باوفا تا بروی خویش بینی صوفیا

تا بماند رازت از دشمن نهان — سر خود با دوستان کمتر رسان
تا نگردی پیش مردم شرمسار — آنچه خود ننهاده باشی بر مدار
ای برادر پردهٔ مردم مدر — تا نه درّد پرده ات شخصی دگر
با هوای دل مکن زنهار کار — تا نیارد پس پشیمانیت بار
تا زیانت باشد ای خواجه دراز — دست کوته دار و هر جانب متاز
قدر مردم را شناس ای محترم — تا شناسد دیگری قدر تو هم
هر کرا قدری نباشد در جهان — زنده مشمارش که هست از مردگان
ز قناعت هر که را نبود نشان — کی توانگر سازدش مال جهان
بر عدوی خویش چون یابی ظفر — عفو پیش آر و ز جرمش درگذر
دائما می باش از حق ترس کار — نیز باش از رحمتش امید وار
با تواضع باش و خو کن با ادب — صحبت پرهیزگاران می طلب
بردباری جوئی و بی آزار باش — تا که گردد در هنر نام تو فاش

صبر و علم و حلم، تریاق دل اند — حرص و بغض و کینه زهر قاتل اند
همچو تریاق اند دانایان دهر — قاتل اند ای خواجه نادان چو زهر
مردم از تریاق می یابد نجات — خود کسی از زهر کی یابد حیات
فخر جمله کاردانان دادن است — در بروی دوستان بگشادن است
گرچه دانا باشی و اهل هنر — خویش را کمتر ز هر نادان شمر

در بیان صفت زندگانی

تا خوشی در زندگانی اے ولید ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ مرد را از خوئے بد گردد پدید
آنکہ نبود مرا در افعالِ نکو ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ مردہ می دانش کہ نبود زندہ او
ہر کہ گوید عیب تو اندر حضور ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ می نماید راہت از ظلمت نور
مر ترا ہر کس کہ باشد رہنمائے ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ شکر او می باید آوردن بجائے
مر خردمندانِ عالم را شناس ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ خلق نیکو، شرم نیکو تر لباس
حال خود را از دو کس پنہاں مدار ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ از طبیبِ حاذق و از یار غار
تا صواب کار بینی سر بسر ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ بر مراد خود مکن کار اے پسر
آنچہ اندر شرع باشد ناپسند ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ گرد او ہرگز مگرد اے ہوشمند
ہر چہ را کرد ست حق بر تو حرام ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ دور دار از خود کہ باشی نیک نام
چونکہ روزی بر تو بکشاید خدائے ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ دل کشادہ دار و تنگی کم نمائے
تازہ روی و خوش سخن باش ای اخی ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ تا بود نامِ تو در عالم سخی
بر نخو راندہ مرگ لے بوالہوس ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ چونکہ وقت آید نگردد پیش و پس
دل ز غل و غش ہمیشہ پاک دار ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ تا توانی کینہ در سینہ مدار
تکیہ کم کن خواجہ بر کردار خویش ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ دل بنہ بر رحمتِ جبّارِ خویش
بہترین چیزے بداں خلق نکوست ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ ‏ خلق خلقِ نیک را دارند دوست

زر فروتر باش دائم اے خلف / کیں بود آرائشِ اہلِ سلف

آنکہ باشد در کفِ شہوت اسیر / گرچہ آزاد است اورا بندہ گیر

گر تو بینی ناکسے را دستگاہ / حاجتِ خود را از وہرگز مخواہ

بر درِ ناکس قدم ہرگز منہ / ور بہ بینی ہم مپرس از وے خبر

تا توانی کارِ ابلہ را مساز / کار فرمائش وسے کمتر نواز

دربیانِ فوائدِ خدمت

تا توانی اے پسر خدمت گزیں / تا شود اسپ مرادت زیرِ زیں

بندۂ چوں خدمتِ مرداں کند / خدمتِ او گنبدِ گرداں کند

بہرِ خدمت ہر کہ بر بندد میاں / باشد از آفاتِ دُنیا در اماں

ہر کہ پیشِ صالحاں خدمت کند / ایزدش با دولت و حرمت کند

خادماں را ہست در جنت مآب / روزِ محشر بےحساب و بےعقاب

خادماں باشند اخواں را شفیع / جائے ایشاں در جہاں باشد رفیع

گرچہ خادم عاصی و مفلس بود / بہتر از صد عابد و ممسک شود

می دہد ہر خادمے را مستعاں / اجر و مزدِ صائمان قائماں

بہرِ خدمت ہر کہ بر بندد کمر / از درختِ معرفت یابد ثمر

ہر کہ خادم شد جنانش می دہند / ہم ثوابِ غازیانش می دہند

در بیان تعظیم مهمانان

ای برادر میهمان را نیک دار — هست مهمان از عطای کردگار
میهمان روزی بخود می آورد — پس گناهِ میزبان را می برد
هر کرا اجبار دارد دشمنش — باز دارد میهمان از مسکنش
ای برادر دار مهمان را عزیز — تا بیابی عزت از رحمان عزیز
مومنی کو داشت مهمان را نکو — حق گشاید باب جنت را برو
هر کرا شد طبع از مهمان ملول — از وی آزرده خدا و هم رسولؐ
بندهٔ کو خدمتِ مهمان کند — خویش را شائستهٔ رحمان کند
هر که مهمان را برویی تازه دید — از خدا الطاف بی اندازه دید
از تکلف دور باش ای میزبان — تا گرانی نبودت از میهمان
میهمان را ای پسر اعزاز کن — گر بود کافر برو در باز کن
هست مهمان از عطاهای کریم — هر که زو پنهان شود باشد لئیم
معرفت داری گره بر زر مبند — چون رسد مهمان بر دلیش درد مند
خیز در خوانِ کسی مهمان مشو — چون رسد مهمان از و پنهان مشو
هر که مهمان را گرامی می کند — کوششی در نیکنامی می کند
هر که مهمانت شود از خاص و عام — پیش او می باید آوردن طعام

زانچه داری اندک و بیش ای پسر ‌ ‌ ‌ بُر دباید پیش درویش اے پسر

نان بده بر جایعان بهر خدا ‌ ‌ ‌ تا دهندت در بهشت عدن جائے

با تنِ عوراں که بخشد جامه ‌ ‌ ‌ حق دهد او را از رحمت نامه

هر که ثوبے با تن عورے دهد ‌ ‌ ‌ در دو عالم ایزدش نورے دهد

گر بر آری حاجت محتاج را ‌ ‌ ‌ بر سر اقبال یابی تاج را

هر کجا باشد بدولت بختیار ‌ ‌ ‌ خیر ورز در نهان و آشکار

اے پسر هرگز مخور نانِ بخیل ‌ ‌ ‌ کم نشین ده عمر بر خوانِ بخیل

نام ممسک جمله رنج است و عنا ‌ ‌ ‌ می شود نان سخی نور و صفا

تا نخوانندت بخوان کس مرو ‌ ‌ ‌ در پئے مردار چوں کرگس مرو

چشم نیکی از خسیس دوں مدار ‌ ‌ ‌ سقف ویراں را تو بر اُستون مدار

گر کنی خیرے تو آں از خود مبیں ‌ ‌ ‌ هر چه بینی نیک بیں و بد مبیں

در بیان نصائح و نتائج دینی و دنیوی

خواب کم کن اوّل روز اے پسر ‌ ‌ ‌ نفس را بد خو میاموز اے پسر

آخر روزت نخو نبود مقام ‌ ‌ ‌ پیشتر از شام خواب آمد حرام

اہل حکمت را نمی آید صواب ‌ ‌ ‌ در میانِ آفتاب و سایه خواب

اے پسر هرگز مرو تنها سفر ‌ ‌ ‌ با شدت رفتن سفر تنها خطر

دست را بر رُخ زدن بوم است و شوم استماع علم کُن ز اہل علوم
شب در آئینہ نظر کردن خطاست روز اگر بینی تو روی خود رواست
خانہ گر تنہا و تاریک بود مونسے باید کہ نزدیکت بود
چارپایاں را چو بینی در قطار درمیان شاں نیائی زینہار
تا فزاید قدر و جاہت را خدا روز و شب می باش دائم در دعا
تا شود عمرت زیادہ در جہاں رو نکوئی کن نکوئی در نہاں
تا نہ کاہد روزیت در روزگار معصیت کم کن بعالم زینہار
ہر کہ رود در فسق و در عصیاں کند ایزد اندر رزق او نقصاں کند
کم شود روزی ز گفتار دروغ در سخن کذاب را نبود فروغ
فاقہ آرد خواب بسیار اے پسر خواب کم کن باش بیدار اے پسر
ریزۂ نان را میفگن زیر پائے گر ہمی خواہی تو نعمت از خدائے
شب مزن جاروب ہرگز خانہ را خاک روبہ ہم منہ در زیر در
گر بخوانی باپ و مادرت را بنام نعمت حق بر تو می گردد حرام
گر بدامن پاک سازی روئے خویش روزیت کم گردد اے درویش بیش
دور کن از خانہ تارِ عنکبوت باشد اندر ماندنش نقصانِ قوت
چرخ را بیرونِ اندازہ مکن خشک ریش خویش را تازہ مکن ،

در بیان غمخواری مردم

بر سر بالین بیماران گذر | زانکه هست این سنت خیر البشر

ناتوانی تشنه را سیراب کن | در مجالس خدمت اصحاب کن

خاطر ایتام را دریاب نیز | تا ترا پیوسته حق دارد عزیز

چون شود گریان یتیمی ناگهان | عرش حق در جنبش آید آن زمان

چون یتیمی را کسی گریان کند | مالک اندر دوزخش بریان کند

آنکه خندانید یتیم خسته را | باز یابد جنت وابسته را

هر که اسرارت کند فاش ای پسر | از چنان کس دور می باش ای پسر

در جوانی دار پیران را عزیز | تا عزیز دیگران باشی تو نیز

بر ضعیفان گر ببخشائی رواست | کین ز سیرتهائے خوب اولیاست

بر سر سیری مخور هرگز طعام | تا نمیرد در بدن قلب ای غلام

علت مردم ز پرخواری بود | خوردن پر تخم بیماری بود

تا شود دین تو صافی چون زلال | باش دائم طالب قوت حلال

آنکه باشد در پئے قوت حرام | در تن او دل همی میرد تمام

در بیان انتہا

در بلا یاری مخواہ از ہیچ کس
از خدائے خویشتن غافل مباش
جائے گریہ است این جہان وے مخند
ہمچو مور از حرص ہر سوئے مرو
اے پسر کودک نہ بازی مکن
نقس بد را در گنہ یاری مدہ
کجا تہمت بود آنجا مرد
دشمنے داری ازو ایمن مباش
در رہ فسق و ہوا مرکب متاز
چوں سفر در پیش داری زاد گیر
جملہ را چوں ہست بر دوزخ گزر
آتشے در پیش داری اے فقیر
عقبہ در راہ است و بارت بس گران
داری اندر پیش روز رستخیز
اے برادر باش در فرمان حق

از غفلت

زانکه نبود جز خدا فریادرس
غافلانہ در رہ باطل مباش
چشم عبرت برکشا و لب بہ بند
پند ناصح را بگوش جاں شنو
کار ہا شیطان با نبازی مکن
عمر برباد از تبہ کاری مدہ
راہِ حق ہیچو نا بینا مرو
زیر سقفِ بے ستوں ساکن مباش
خویشتن را سخرۂ شیطاں مساز
عمر خود را سر بسر برباد گیر
جائے شادی نیست بر چندیں خطر
ہیچ خوف نیست از نار سعیر
نگذرت بار ست بسعیٔ دیگراں
از خدایت نیست امکانِ گریز
تا بیابی جنت و رضوانِ حق

گردن از حکم خدایت بر متاب — تا نمائی روز محشر در عذاب
تا بیابی در بہشتِ عدن جائے — شفقتے بنمائے با خلقِ خدائے
تا دہندت جائے در دارالسلام — با فقیراں روز و شب می دہ طعام
شاد اگر داری درون خستہ را — باز یابی جنت و ابستہ را
ہر کہ آرد ایں نصیحت را بجائے — در دو عالم را حلتش بخشد خدائے
یا الٰہی رحم کن بر ما ہمہ — عفو کن جملہ گناہ ما ہمہ
عاجزیم و جز ہما کر دم بسے — نیست ما را غیر تو دیگر کسے
گر بخوانی در برانی بندہ ایم — ہر چہ حکم تست زاں خرسندہ ایم
رحمت حق باد بر جانِ کسے — کیں نصائح را بخواند او بسے

مشقی سوالات

(۱) مطلب و شرح بنویسید

(الف) بادشاہا جرم ما را درگزار .... تو ا ہی بودہ ایم

(ب) بر میاور تا توانی کام نفس .... دلیرش می کند

(ج) دور باش از پنج خصلت .... آبرو خود مزید

(د) تا توانی اے پسر خدمت گزیں .... دولت و حرکت کند

(۲) تلمیحات ذیل را بفارسی بنگارید:-

طوفان نوحؑ - قوم عاد - نارِ خلیلؑ - قوم لوطؑ - ناقۂ صالحؑ - آہن داؤدؑ -
خاتم سلیمانؑ - صبر ایوبؑ - ماہی یونسؑ - آرۂ ذکریا - مالکِ دوزخ -

(۳) "عافیت دو چار چیز می تواند یافت" تفصیل کنید -

(۴) آبرو از پنج چیز می افزاید" آنہا را شرح دہید -

(۵) نثر کنید :-

(الف) خواب کن اول روز . . . . باید که نزد یک بود

(ب) بر سر بالین بیماراں . . . . جنت وابستہ را -

(۶) ترکیب نحوی کنید :-

(الف) پادشاہا را جرم ما را در گزار الخ

(ب) عافیت را اگر بخواہی اے عزیز الخ

(ج) بر سر بالین بیماراں گزر الخ

انتخاب بوستان سعدی رحمۃ اللہ علیہ

حکایت

یکے دیدم از عرصۂ رودبار — کہ پیش آمدم بر پلنگے سوار

چناں ہول زاں حال بر من نشست — کہ ترسیدنم پائے رفتن ببست

تبسم کناں دست بر لب گرفت — کہ سعدی مدار آنچہ دیدی شگفت

تو ہم گردن از حکم داور مپیچ — کہ گردن نہ پیچد ز حکم تو ہیچ

چو خسرو بفرمانِ داور بود — خدایش نگہباں و یاور بود

محالست چوں دوست دارد ترا — کہ در دست دشمن گزارد ترا

رہ این ست رو از طریقت متاب — بنہ گام و کامیکہ خواہی بیاب

نصیحت کسے سودمند آیدش — کہ گفتار سعدی پسند آیدش

پند دادنِ کسریٰ ہرمز را

شنیدم کہ در وقتِ نزعِ رواں
بہرمز چنیں گفت نوشیں رواں

کہ خاطر نگہدار درویش باش
نہ دربندِ آسائشِ خویش باش

نیاساید اندر دیارِ تو کس
چو آسایشِ خویش خواہی و بس

نیاید بنزدیکِ دانا پسند
شباں خفتہ و گرگ در گوسفند

برو پاس درویش محتاج دار
کہ شاہ از رعیت بود تاجدار

رعیت چو بیخند و سلطاں درخت
درخت اے پسر باشد از بیخ سخت

مکن تا توانی دلِ خلق ریش
وگر می کنی می کنی بیخ خویش

اگر جادۂ بایدت مستقیم
رہِ پارسایاں امیدست و بیم

گزندِ کسانش نیاید پسند
کہ ترسد کہ در ملکش آید گزند

دگر در سرشتِ وے ایں خوئے نیست
دراں کشور آسودگی بوئے نیست

اگر پائے بندی رضا پیش گیر
وگر یک سوارہ سرِ خویش گیر

فراخی دراں مرز و کشور مخواہ
کہ دل تنگ بینی رعیت ز شاہ

ز مستکبران دلاور بترس
ازاں کو نترسد ز داور بترس

دگر کشور آباد بیند بخواب
کہ دارد دلِ اہلِ کشور خراب

خرابی و بدنامی آید ز جور
بزرگاں رسند ایں سخن را بغور

رعیت نشاید به بیداد کشت — که مر سلطنت را پناهند و پشت

مراعات دهقان کن از بهر خویش — که مزدور خوشدل کند کار بیش

مروت نباشد بدی با کسے — کزو نیکوئی دیده باشی بسے

حکایت

چه خوش گفت بازارگان اسیر — چو گردش گرفتند دزدان به تیر

چو مردانگی آید از رهزنان — چه مردان لشکر چه خیل زنان

شهنشه که بازارگان را بخست — در خیر بر شهر و لشکر ببست

کے آنجا دگر هوشمندان روند — چو آوازهٔ رسم بد بشنوند

نکو بایدت نام و نیکی قبول — نکو دار بازارگان و رسول

بزرگان مسافر بجان پرورند — که نام نکوشان بعالم برند

تبه گردد آں مملکت عنقریب — کزو خاطر آزرده آید غریب

غریب آشنا باش و سیاح دوست — که سیاح جلاب نام نکوست

نکو دار ضیف و مسافر عزیز — وز آسیب شاں بر حذر باش نیز

ز بیگانه پرهیز کردن نکوست — که دشمن تواں بود در زی دوست

قدیمان خود را بیفزائے قدر — که هرگز نیاید ز پرورده غدر

چو خدمت گزاریت گردد کهن — حق سالیانش فراموش مکن

اگر اورا ہر دم دست قدرت بہ بست | ترا ابر کرم ہم چناں دست ہست

حکایت

شنیدم کہ جمشید فرخ سرشت | بسر چشمہ بر بسنگی نوشت
بدیں چشمہ چوں ما بسے دم زدند | بر فتند چوں چشم بر ہم زدند
گرفتیم عالم بمردی و زور | ولیکن نبردیم با خود بگور
چو بر دشمنے باشدت دسترس | مرنجانش کو را ہمیں غصہ بس
عدو زندہ سر گشتہ پیرامنت | بہ از خون او کشتہ در گردنت

حکایت

شنیدم کہ دارائے فرخ تبار | ز لشکر جدا ماند روز شکار
دواں آمدش گلہ بانے بہ پیش | شہنشہ بر آورد تفلق زکیش
بصحرا در از دشمناں دار باک | کہ در خانہ باشد گل از خار پاک
بر آورد چوپان بدل خروش | کہ دشمن نیم در ہلا کم مکوش
من آنم کہ اسپان شہ پرورم | بخدمت دریں مرغزار آورم
ملک را دل رفتہ آمد بجائے | بخندید و گفت اے نکو ہیدہ رائے
ترا یاوری کرد فرخ فروش | وگرنہ زہ آوردہ بو دم بگوش

نگهبانِ مرے بخندید و گفت ... نصیحت ز باراں نشاید نهفت

نه تدبیر محمود و رائے نکوست ... که دشمن نداند شهنشه ز دوست

چناں ست در مهتری شرط زیست ... که هر کهترے را بدانی که کیست

مرا بارها در حضر دیده ... ز خیل و چراگاه پرسیده

کنونت بمهر آمدم پیش باز ... نمی دانیم از ید اندیش باز

توانم من اے نامور شهریار ... که اسپے برون آرم از صد هزار

مرا گله بانی بعقل ست و رائے ... تو هم گلهٔ خویش داری بپائے

دراں دارِ ملک از خلل غم بود ... که تدبیر شاه از شباں کم بود

گفتار

تو کے بشنوی نالهٔ داد خواه ... بکیواں برت کلهٔ خوابگاه

چناں خسپ کاید فغانت بگوش ... اگر داد خواهے بر آرد خروش

که نالد ز ظالم که در دور تست ... که هر جور کو می کند جور تست

نه سگ دامن کاروانی درید ... که دهقانِ ناداں که سگ پرورید

دلیر آمدی سعدیا در سخن ... چو تیغے بدست ست فتحے بکن

بگو آنچه دانی که حق گفته به ... نه رشوت ستانی و نه عشوه ده

زباں بند و دفتر ز حکمت بشوئے ... طمع بگسل و هرچه خواهی بگوئے

حکایت

خبر یافت گردن کشے در عراق — کہ می گفت مسکینے از زیرِ طاق
تو ہم بر درے ہستی اُمیدوار — پس اُمید بر در نشیناں برار
دلِ دردمنداں برآور ز بند — کہ ہرگز نباشد دلت دردمند
پریشانیٔ خاطرِ دادخواہ — براندازد از مملکت بادشاہ
تو خفتہ خنک در حرم نیم روز — غریب از بروں گو بگرما بسوز
ستانندۂ داد آں کس خداست — کہ نتواند از پادشہ دادخواست

حکایت

یکے بر سرِ شاخ و بُن می برید — خداوندِ بُستان نگہ کرد و دید
بگفتا گر ایں مرد بد می کند — نہ با من کہ با نفس خود می کند
نصیحت نجات است اگر بشنوی — ضعیفاں مفگن بکتفِ قوی
کہ فردا بداور برد خسروے — گدائے کہ پیشت نیرزد جوے
چو خواہی کہ فردا بوے مہترے — مکن دشمنِ خویشتن کہترے
کہ چوں بگذرد بر تو ایں سلطنت — بگیرد بکیں آں گدا دامنت
مکن پنجہ از ناتواناں بدار — کہ گر بفگنندت شوی شرمسار

که زشت ست در چشم آزادگان
بیفتادن از دستِ افتادگان
بزرگانِ روشندلِ نیک بخت
بفرزانگی تاج بردند و تخت
بدنبالهٔ راستان کج مرو
دگر راست خواہی ز سعدی شنو

صفتِ جمعیتِ اوقات درویش راضی

مگو جاہے از سلطنت بیش نیست
که ایمن تر از ملکِ درویش نیست
سبکبار مردم سبکتر روند
حق این ست و صاحبدلان بشنوند
تہی دست تشویش نانے خورد
ملک ہم بقدر جہانے خورد
گدا را چو حاصل شود نانِ شام
چناں خوش بخسپد که سلطان شام
غم و شادمانی بسر می رود
بمرگ این دو از سر بدر می رود
چه آں را که بر سر نہادند تاج
چه آں را که بر گردن آمد خراج
اگر سرفرازے بکیواں برست
دگر تنگدستے بزنداں درست
دراں دم کاجل بر ہمہ ہر دو تاخت
نمی شاید از یکدگر شاں شناخت

حکایت

شنیدم که یک بار در دجلهٔ
سخن گفت با عابدے کلّهٔ
که من فرّ فرمان دہی داشتم
بسر بر کلاہِ مہی داشتم

سپهرم مدد کرد و نصرت وفاق　　گرفتم بہ بازوی دولت عراق
طمع کرده بودم که کرمان خورم　　که ناگه بخوردند کرمان سرم
بکن پنبهٔ غفلت از گوشِ ہوش　　که از مردگاں پندت آید بگوش

حکایت

یکے پند می داد فرزند را　　نکو دار پندِ خردمند را
مکن جور بر خردگاں اے پسر　　که یک روزت افتد بزرگے پسر
نمی ترسی اے کودک کم خرد　　که روزے پلنگیت بر ہم درد
بخردی درم زور سر پنجه بود　　دل زیر دستاں زمن رنجه بود
بخوردم یکے مشت زور آوراں　　نه کردم دگر زور بر لاغراں

گفتار

الا تا بغفلت نه خسپی که نوم　　حرام است بر چشم سالار قوم
غم زیر دستاں بخور زینهار　　بترس از زبر دستئ روزگار
نصیحت که خالی بود از غرض　　چو داروئے تلخ است دفع مرض

گفتار

جہاں اے پسر ملک جاوید نیست　　ز دنیا وفاداری امید نیست

نہ بر باد رفتے سحرگاہ و شام | سریر سلیماں علیہ السلام
بآخر ندیدی کہ بر باد رفت | خنک آنکہ با دانش و داد رفت
کسے زیں میاں گوی دولت ربود | کہ دربند آسایش خلق بود
بکار آمد آنہا کہ برداشتند | نہ گرد آوریدند و بگذاشتند

حکایت

چنیں گفت شوریدۂ در عجم | بکسری کہ اے وارث ملک جم
اگر ملک بر جم بماندے و بخت | تراچوں میسر شدے تاج و تخت
اگر گنج قاروں بدست آوری | نماند، مگر آنچہ بخشی، بری

مشقی سوالات

(۱) ترکیب نحوی بکنید :-

(الف) یکے دیدم از عرصۂ رودبار الخ

(ب) شنیدم کہ دارائے فرخ تبار الخ

(ج) تو کہ بشنوی نالۂ دادخواہ الخ

(د) یکے بر سر شاخ و بن می برید الخ

(۲) مطلب و شرح بنگارید :-

(الف) یکے دیدم از عرصۂ رودبار .... نگہبان ویا در لبود

(ب) شنیدم کہ جمشید فرخ سرشت .... گشتہ در گردنت

(ج) تو کے بشنوی نالۂ دادخواہ .... کہ سگ پروریدہ

(د) مگو جاہے از سلطنت بیش نیست ...... تلخ است دفع مرض

(۳) نثر کنید :-

(الف) شنیدم کہ در وقت نزع رواں .... گرگ در گوسفند

(ب) خبر یافت گردن کشے در عراق .... گو بگرما بشنود

(ج) یکے پندمی داد فرزند را .... دگر زور بر لاغراں

(۴) حکایت دارا و شباں بعبارت خود تاں بنویسید۔

(۵) حکایت کلۂ و عابد را بنگارید

تمام شد

ریویو

لالہ رام پرشاد اینڈ سنس بک سیلرز، سبزی منڈی آگرہ نے مندرجہ ذیل چار کتابیں طالب علموں کے استفادہ کے واسطے شائع کی ہیں۔ یہ چاروں کتابیں مولانا سیماب اکبر آبادی کی مرتب کی ہوئی ہیں۔ اور طلباء کی استعداد کو مد نظر رکھکر صاف و سادہ زبان میں لکھی گئی ہیں۔ ان کتابوں کی ایک خصوصیت یہ بھی ہے کہ تمام واقعات و حالات قصہ یا مکالمہ کی صورت میں بیان کئے گئے ہیں تاکہ طالب علموں کے واسطے ان کا مطالعہ دلچسپی کا موجب ہو۔

ادبی موتی حصہ اول۔ دلچسپ اخلاقی نتیجہ خیز مختصر قصوں کا مجموعہ ہے

〃 حصہ دوم۔ اس میں قصوں کے پیرایہ میں صحت کے عام اصول بیان کئے گئے ہیں۔

〃 〃 حصہ سوم۔ اس میں الورا کے غار، تارا گڈھ کا قلعہ، شالامار باغ یورپ کے پہاڑ وغیرہ کے تاریخی حالات اور قدرتی مناظر وغیرہ کا ذکر ہے۔

〃 حصہ چہارم۔ اس میں ہندوستان اور دوسرے ملک کے بعض سربرآوردہ اشخاص، مثلاً گوسائیں تلسی داس۔ سر ٹیگور، ٹالسٹائی وغیرہ کے سوانح حیات درج ہیں۔

یہ چاروں کتابیں کراؤن سائز پر ہیں اور ہر ایک کی قیمت ۸ر ہے۔

از رسالہ ''زمانہ'' کانپور۔